

УДК 001:069.8(091:477)

Український зоологічний журнал та видання-послідовники на тлі історії зоології в Україні

Ігор Загороднюк, Віктор Пархоменко

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)

The Ukrainian Zoological Journal and its successors in the light of the past of zoology in Ukraine. — I. Zagorodniuk, V. Parkhomenko. — The history of the “Ukrainian Zoological Journal” (UZJ) on the background of the formation and further development of academic science in Ukraine has been discovered and described. UZJ was the first in Ukraine’s history specialized zoological journal. It was established in 1921 by the Ukrainian Scientific Society (USS). The editor and compiler of UZJ was Nikolay Charlemagne, while among the authors were such scientists recognized in those times and subsequently as Georgiy Vysotsky, Theodosius Dobrzhansky, Serhiy Panochini, Nikolay Charlemagne, Georgiy Artobolevsky, Leonid Portenko, Matviy Shcherbyna, and others. Due to organizational and financial difficulties, the journal could not be published regularly. Volume 2 was issued only after a two years break in 1923, under the auspices of the All-Ukrainian Academy of Sciences (“Number 2”), and it was the journal’s last volume too. It was substituted by departmental publications (mainly annual) of zoological institutes of the Academy of Sciences, in particular the “Journal of the Bio-Zoological Cycle,” “Collection of Works of the Zoological Museum,” and “Proceedings of the Institute of Zoology.” In the mid-1960s, these editions were also replaced by interdepartmental editions: initially it was a series of collections “Problems of Zoology,” and later — the “Herald of Zoology” (currently known as “Vestnik zoologii”) publishing 6 issues a year. All of the transitions of the dominant positions of different types of editions are discussed in detail.

Key words: Ukrainian Zoological Journal, Ukrainian Scientific Society, All-Ukrainian Academy of Sciences, Nikolay Charlemagne, zoological publications.

до 110-річчя заснування
Українського наукового товариства (1907)
та початку його видавничої діяльності (1908)

Вступ

Однією із зоологічних реліквій, яку наприкінці 1980-х років подарував одному з авторів професор І. Т. Сокур, є фактично невідоме загалу видання — «Український зоологічний журнал». Видання вийшли двома числами, у 1921 та 1923 рр., і надалі було забуте. Проте поступове розкриття прихованих десятиліттями відомостей про історію академії врешті привело до розуміння того, що це видання було основою розвитку зоологічних видань, у подальшому з різним успіхом публікованих українськими науковими академічними інституціями, належними низці «послідовних» академій (УАН, ВУАН, АН УРСР, НАН України) — Зоологічним музеєм УАН, Інститутом біології ВУАН, Біозоологічним інститутом ВУАН (Зообін) та його філіями в Харкові та Одесі, Інститутом зоології АН УРСР, Національним науково-природничим музеєм НАН України.

Спроба розібратися в історії цього видання і фактично його штучному забутті вивела на поверхню величезну кількість безцінних фактів з історії зоології в Україні, а так само історії наукових товариств та інституцій і персоналій, зовсім невинуватих в розвитку науки та наукових установ і товариств. Понад те, пошук важливих деталей (хто і коли, видавав, під чиєю егідою, хто і що публікував, як з’являлися видання-замісники) становить інтерес для тих, хто намагається зрозуміти ключові віхи у розвитку природничих наук та інституцій в Україні та їх подальшого розвитку.

Correspondence to: I. Zagorodniuk; National Museum of Natural History, NAS of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky St. 15, Kyiv, 01601 Ukraine; e-mail: zoozag@ukr.net

Основна задача цього нарису — висвітлити перші й найголовніші віхи розвитку в Україні академічних періодичних видань зоологічного профілю і показати місце «Українського зоологічного журналу» у становленні та розвитку зоології в Україні.

Загальні зауваження

«Настане той час, коли про українських науковців можна буде сказати голосно й одверто святу правду» — С. Парамонов (за В. Корнєєвим)

Основні відомості про розвиток інституцій Українського наукового товариства та Української академії наук у 1910–1930 рр. взято переважно зі зведення «Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві» (Онопрієнко, Щербань, 2008). Огляд історії давніх зоологічних видань 1920–1930 років викладено у статті «Давні видання зоологічного профілю в Україні...» (Загороднюк, Годлевська, 2008).

Прийняті скорочення: ННПМ — Національний науково-природничий музей НАН України, ЗМ — Зоологічний музей УАН, ФМВ — Фізико-математичний відділ УАН (нині — група природничих відділень, зокрема й Відділення загальної біології, якому підпорядкований ННПМ), УЗЖ — Український зоологічний журнал (акронім використано і для варіанту «Зоологічний журнал України»), УНТ — Українське наукове товариство (попередник УАН), ЗПЗМ — Збірник праць зоологічного музею.

Історія видання УЗЖ розглядається тут у контексті ключових подій у становленні академічних зоологічних досліджень в Україні. Ці дві історії — і УЗЖ, і академічної зоології в цілому — були суттєво спотворені задля знищення будь-яких згадок про УНТ на користь створеної на його підвалинах Академії наук та бажання радянських історієписців вести всі здобутки в українській академічній науці від приходу до влади більшовиків. Історія УЗЖ є лише маленьким фрагментом, важливим для розуміння історії природничих наук в Україні, проте вона є дуже показовою. Очевидно, що жодної згадки про УЗЖ в монографії про історію зоології в Україні (Мазурмович, 1972) немає.

У зв'язку з цим важливо зауважити таке.

Попри те, що в Україні до цього пришествя існувало чимало природознавчих видань (Загороднюк, Годлевська, 2008), що природничі музеї, «наперекір» офіційним версіям, існували й до їх «заснування» більшовиками, зокрема й природничі колекції в Педагогічному музеї та у Музеї УНТ (Загороднюк, 2015 а, 2016), а не були створені «з нуля» у 1919 р., що академія наук цілком перебрала на себе структуру УНТ, включаючи й Фізично-Математичний відділ, до якого входили всі природничі підрозділи та інституції (Онопрієнко, Щербань, 2008), що поява таких інституцій, як Зообін, з якого вийшли в подальшому інститути мікробіології, зоології, біології моря, біології при ХНУ та ін., ще у 1918 р. і саме в структурі УНТ (а лиш згодом «переводом» до УАН), що наукові часописи академії не виникли з нічого, а були продовженням започаткованих до того часу і дещо трансформованих видань, годі казати про наукові кадри, які не звалилися з неба, попри все це сучасні офіційні версії історії виглядають часом доволі кумедно, і 100-річчя АН у 2018 році, на жаль, не буде зустрінuto новою, правдивою історією, бо вона тільки тепер починає відтворюватися.

Сил і часу описувати те, як це виглядало в дійсності, спираючись на незаперечні (хоча часто й приховані) факти і думки знавців, не дуже й є, оскільки такі дослідження йдуть врозріз з поточними задачами природників, які не мали би бути ще й істориками. Проте ми знаємо ціну працям окремих істориків та переписаним ними історіям. Тому потрібно (мусимо) час від часу викладати власні погляди. І такі приклади відтворення правдивої історії нашої галузі є. Серед них — нещодавні розвідки з історії життя й творчості Івана Сахна (Загороднюк, 2011), Всеволода Великанова (Загороднюк, 2013), Сергія Парамонова (Корнєєв, 2014), Богдана Волянського (Загороднюк, 2015 б), Євдокії Решетник (Коробченко, 2016) — яскравих постатей у розвитку зоології та природничих колекцій в Україні, фахівців, про яких до останнього часу навіть не згадували в історіографії української науки.

Академічні зоологічні видання на межі 1910–1920-х років

На урочистому засіданні Історичної секції ВУАН, що відбулося 25 листопада 1928 р. з нагоди 20-річчя заснування УНТ в Києві та його видавництва, М. Грушевський зазначив: «в травні 1908 року з'явилася перша книжка “Записок Українського Наукового Товариства в Києві”, формально затвердженого при кінці 1906, а уведеного в життя 1907 р.» (за: Онопрієнко, Щербань, 2008: с. 158). Отже, маємо 110-літній ювілей.

Діяльність і видання УНТ

Роки Української революції стали фатальними для науки в Україні. Започатковані у останній третині XIX та на початку XX століть різноманітні Вісники..., Труди... та Бюлетені... численних регіональних «товариств дослідників природи»¹ та окремі професійні видання (зокрема й «Бюлетень боротьби зі шкідниками сільського господарства»²) припинили своє існування і протягом 1917–1923 рр. було видано лише кілька випусків згаданих видань (Загороднюк, Годлевська, 2008). З них продовження у інших виданнях мав лише один часопис — «Київська старовина», який з 1907 р. видавали під назвою «Україна», проте надалі «закрили» у зв'язку з формуванням «Українського наукового товариства у Києві» (УНТ) та формуванням видання «Записки УНТ» (1908–1918; Ясь, 2005).

У ті роки центром розвитку науки в Україні стало Українське наукове товариство, при якому діяли відповідні установи, зокрема й Музей УНТ (з природничим відділом) та Природничка секція УНТ. У серпні 1918 р. відбувся перший загальний з'їзд природознавців України, організований за ініціативою Секції. Протягом 1918–1919 рр. було видано кілька випусків «Вістей Природничої секції УНТ». Це видання по суті було першим в Україні науковим часописом, що присвячений природничій тематиці³.

Визначною подією в житті УНТ стали загальні збори 29 лютого 1920 р., на яких була виголошена доповідь Олександра Янати «Перспективи розвитку природознавства в Україні і завдання відділу природничих наук Українського наукового товариства» (Онопрієнко, Щербань, 2008: с. 62). На цих зборах Природничка секція УНТ була реорганізована у відділ природничих наук УНТ у складі 10 секцій, у т.ч. ботанічної, зоологічної, геологічної. Було обрано керівні органи ради Відділу (голова — Павло Тутковський, його заступник — Олександр Яната, секретар — Володимир Різниченко, скарбник — Я. Лепченко) та затверджено проект «Вісника природознавства» як друкованого органу відділу (відповідальний редактор — Борис Лічков) (ibid.)⁴. В архіві авторів є бібліографічні описи окремих праць з «Вісника природознавства» за 1923, 1927–1929, 1931 роки; і, як видно з відомих нам номерів, щороку видавали 6 чисел (Загороднюк, Годлевська, 2008).

У червні 1921 року Зоологічна секція УНТ (як і всі інші установи УНТ) увійшла до ВУАН, її Фізично-Математичного відділу (ключові персони на: рис. 1). Діяльність секції була інтенсивною: за даними на 1929 р. секція провела 47 засідань, на яких заслухано понад 100 доповідей; за ініціативою голови секції М. Шарлеманя скликано дві конференції зоологів України у квітні та жовтні 1922 р. У конференціях взяли участь понад 50 зоологів України, які виголосили біля 100 доповідей та висунули проект організації у Києві Науково-дослідної кафедри зоології. Опубліковано кілька звітів про діяльність Секції (напр.: Різниченко, 1918, 1919, 1929; Шарлемань, 1925).

¹ Наприклад, «Записки Киевского общества естествоиспытателей», «Бюлетень Харьковского общества любителей природы», «Записки Крымского общества естествоиспытателей», «Труды общества исследователей Волыни» тощо.

² Видавався російською мовою як «Бюлетень о вредителях сельского хозяйства» у Харкові в 1913–1915 роках (можливо й пізніше), по 6 номерів на рік, у системі Станцій захисту рослин (СТАЗРів). 41x35

³ Найперша праця секції була видана у 1911 р. як «Збірник Природничо-Технічної Секції УНТ.» за редактуванням П. Холодного та І. Чопівського (Онопрієнко, Щербань, 2008). Огляд всіх природничих видань УНТ того часу є у статті В. Різниченка (1919, 1929).

⁴ Повний текст доповіді О. Янати (10.10.1920) відтворено у В. Онопрієнка й Т. Щербань (2008: 135–145). Докладніше про «Вісник природознавства» див. далі.

Рис. 1. Ключові особи у розвитку Природничої секції УНТ (надалі Відділу природничих наук, ВПН) та його наукових видань: *a* — Павло Тутковський (1858–1930), голова ради ВПН, *b* — Олександр Яната (1888–1938), заступник голови ради ВПН; *c* — Едуард Шарлемань (1887–1970), голови Зоологічної секції ВПН, редактор Українського зоологічного журналу (УЗЖ); *d* — Теодосій Добржанський (1900–1975), автор 5 повідомлень в обох числах УЗЖ (фото з відкритих джерел, всі фото з періоду 1920-х років).

Fig. 1. Key persons in the development of the Division of Natural Sciences of the USSR (hereafter as the Department of Natural Sciences, DNS) and its scientific editions: *a* — Pavlo Tutkovsky (1858–1930), Chairman of the Board of the DNS, *b* — Alexander Yanata (1888–1938), Deputy Chairman of the Board of the DNS; *c* — Eduard Charlemagne (1887–1970), Head of the Zoological Section of the DNS, Editor of the Ukrainian Zoological Journal (UZJ); *d* — Theodosius Dobrzhansky (1900–1975), author of 5 publications in both volumes of UZJ (photos are dated to the 1920s and taken from open sources).

Український зоологічний журнал

Ключовою подією в історії української зоології стало започаткування видання під назвою «Український зоологічний журнал» (УЗЖ). Це видання готувалося в Києві силами УНТ і за редакцією Миколи Шарлеманя. В історичних розвідках зазначається, що ініціатором видання був акад. Микола Кащенко (1855–1935): «Ініціював створення багатьох наукових видань, зокрема таких, як: «Вісник Фізико-Математичного відділу»⁵, «Праці Акліматизаційного саду», «Український зоологічний журнал», «Видання КАС при ВУАН», «Записки Фізико-Математичного відділу»» (Товмаченко, 2012: 222)⁶. Оскільки старт видання випав на роки гноблення УНТ, довго воно не протрималося. Видано лише два його числа: у 1921 р. — Ч. 1 із назвою «Зоологічний Журнал України», у 1923 р. — Ч. 2 з дещо зміненою назвою «Український Зоологічний Журнал. Бюлетень Зоологічної секції» (Некрутенко, 2003; Загороднюк, Годлевська, 2008). Друге число видано накладом ВУАН (Некрутенко, 2003), воно ж стало й останнім. Інформація про започаткування УЗЖ є у «Звіті про діяльність Зоологічної секції Відділу природничих наук УНТ за 1920 рік», який доповідався 23 січня 1921 р. головою цієї секції М. Шарлеманем та її секретарем М. Щербинюю (за: Онопрієнко, Щербань, 2008: 281–282):

«На першій же засіданні зоологів виявилось в першу чергу загальне бажання мати свій орган. Такий орган намічено було ще Радою Природничого Відділу, детальна ж розробка програми його, напрямок і т. ін. виконано силами Секції. «Український Зоологічний журнал», як названо цей орган, ухвалено видавати під редагуванням голови Секції щомісячно і в крайньому лише разі на менше як 3–4 рази на рік. Цей журнал має на меті об'єднати усю зоологічну працю на Україні. Однак, не зважаючи на численний цінний рукописний матеріал, що зібрано Секцією; вже в першому, а особливо в другому засіданні її та на згоду багатьох авторів значно збільшити його протягом самого короткого часу — журнал до

⁵ У тексті цієї статті назви видань (включно з капіталізацією слів у назвах) наводяться за оригіналами, при тому варто пам'ятати, що навіть суміжні числа могли відрізнитися написанням назв.

⁶ Так само Кащенко належать проекти створення низки інших ключових інституційних речей: в «Збірнику праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві» (Збірник..., 1919) є три його статті: «Про лабораторію експериментальної зоології при Українській академії Наук» (с. 36–38), «Про Зоотомічну Лабораторію Української Академії Наук» (с. 39–40), «Деякі гадки про організацію Зоологічного Музею при Українській Академії Наук» (с. 40–41).

кінця року не вийшов. Секцією тут зроблено все, що тільки можна було зробити в цьому напрямку, а саме: зібрано, проредаговано і взагалі цілком виготовлено до друку весь матеріал до подвійного числа журналу. Зміст його такий: 1. Від редактора. 2. Бобер (*Castor fiber* L.) минулого і нашого часу. М. Шарлеманя. 3. До орнітофавни Волині. М. Шарлеманя та Портенка. 4. Матеріяли до вивчення орнітофавни Волині. М. Щербини. 5. Про зінське щеня й кротовини. Проф. Г. Висоцького. 6. Примітки про деяких звірів Волині. М. Щербини. 7. *Columella anris* та *Sabum timpani dascertilia* приват-доцента В. Домбровського. 8. До біології попелиць України. Прив.-доц. І. Клодницького. 9. До фавни сонечок Поділля та Волині. Т. Добржанського. 10. Лосі на Київщині М. Томкевича. 11. Дрібні примітки. 12. Вибірки з протоколів засідань зоологічної Секції У.Н.Т. 13. Хроника. 14. Бібліографія. Незалежно од зазначеного, в портфелі редакції журналу є багато рукописного матеріалу, який міг би забезпечити існування журналу на довгий час.»

Поява видання пов'язана з ім'ям М. Шарлеманя: обидва томи видано за його редакцією і авторською участю. Шарлемань був членом Науково-дослідної кафедри зоології, утвореної «на початку 20-х років» у Києві і пізніше перетвореної на Всеукраїнський науково-дослідний інститут ВУАН із Всеукраїнським зоологічним музеєм (Хохлова, 1998 б). У виданні «Звіdomлення за 1921 рік. Всеукраїнська академія наук» (Звіdomлення..., 1923) в розділі про секції Фізично-Математичного відділу ВУАН вказано, що до цього відділу перейшли всі структури УНТ, при тому в тексті про зоологічну Секцію сказано так: «В літку 1921 року секція видала перший № нового журналу «Зоологічний Журнал України» і збрала матеріал для дальших випусків. Журнал виходив під редакцією Голови Секції М. В. Шарлеманя.» (Звіdomлення..., 1923: 48).

Факт появи цього видання відмічений як помітна подія в кількох джерелах. На сайті Інституту історії України в розділі «Цей день у новітній історії...» для пункту «Грудень 1921» записано так: «Київ. Почав видаватися Зоологічний журнал України», з посиланням на довідник «Україна: Хроніка ХХ століття» (Україна..., 2006). В огляді журнальних видань 1920–1930-х років (Орлик, 2009) окремим абзацом відмічено цей часопис в ряду найбільш значимих наукових видань того часу: «Серед видань Фізико-математичного відділу ВУАН найпомітнішими були «Записки Фізико-математичного відділу» (1924, 1925), «Праці Інституту технічної механіки» (1927–1930), «Збірник праць Біологічного інституту ім. Х. Омельченка» (1929)⁷, «Українські геологічні вісті» (1923, 1924), «Український зоологічний журнал», «Український ботанічний журнал» (1924)⁸, «Збірник праць зоологічного музею» (1927–1930), «Збірник праць Дніпропетровської⁹ біологічної станції» (1927–1929), «Збірник праць ботанічного музею» (1929) тощо». Як бачимо, УЗЖ поставлено в один ряд з відомим і дотепер ботанічним виданням — «УБЖ»¹⁰.

На незаперечну цінність видання вказано в огляді Ю. Некрутенка, присвяченому становленню української наукової термінології та номенклатури (Некрутенко 2003). Зокрема, друге число журналу відоме тим, що саме в ньому було видано першу в історії статтю, присвячену українським термінам у галузі зоологічної класифікації та номенклатури (у т. ч. й «родина», «рід», «вид»), її автором став відомий зоолог та упорядник біологічних словників — Сергій

⁷ Як слідує з історичних документів, у 1926 році вже існував цей інститут — «Біологічний інститут імені Х. Омельченка, під гол[ов]уванням академіка І. І. Шмальгавзена» (Звіdomлення..., 1927).

⁸ Журнал УБЖ видавався довше: у 1921–1929 роках.

⁹ Напевно мова має йти про Дніпровську станцію, що під Києвом, а не Дніпропетровську. Дніпровська біостанція розташувалася на перехилі між Муромцем та Трухановим, і саме вона стала основою Інституту гідробіології НАН України. Будівлю Дніпровської біостанції побудовано на кошти професора Університету Св. Володимира М. О. Кеппена, першого директора цієї станції (1909–1910), який заповів передати цій станції всі свої заощадження і технічне обладнання після його смерті.

¹⁰ У 1916–1930 рр. існував також «Русский зоологический журнал», надалі «денационалізований» до «Зоологический журнал» (у 1997–1999 рр. була також англomовна версія «Russian Journal of Zoology»).

Паночіні¹¹. Стаття мала назву «До питання про усталення української природничої таксономії» (Паночіні, 1923). Про видання УЗЖ є згадка в огляді життя й творчості М. Шарлеманя, представленою в дисертації О. Хохлової (Хохлова, 2008 а: 7): «М. В. Шарлемань був ... організатором видання та головним редактором першого в Україні зоологічного журналу».

Загалом у двох випусках УЗЖ було видано близько 30 статей та інформаційних матеріалів (12 позицій у — ч. 1, 17 позицій — у ч. 2). Загалом їхня доля — забуття. Лише час від часу в нарисах з історії досліджень у допитливих колег з'являються рідкісні посилання. У сайті ІЗАН в огляді публікацій М. Шарлеманя згадано три його публікації в УЗЖ: про сома-альбіноса («Шарлемань, 1921») ¹², «водяних жаб» України (Шарлемань, 1923 а), сокола-сапсана на Київщині (Шарлемань, 1923 б). У працях харківських колег (Скоробогатов, Атемасова, 2001 та ін.) є посилання на огляд минулого й колишнього поширення бобра, опублікований М. Шарлеманем у першому числі УЗЖ (Шарлемань, 1921 а). Примітною є й стаття у тому самому числі УЗЖ відомого ґрунтознавця Г. Висоцького «Про зінське щеня (*Spalax* sp.) й кротовини» (Висоцький, 1921). Декілька разів у сучасних виданнях цитовано працю С. Снігиревського¹³ про птахів Сивашів (Снігиревський, 1923; напр.: Василюк, 2016). Цитування статті про метеликів з першого випуску УЗЖ, написаної відомим ентомологом Л. Круликівським¹⁴ (1921), знаходимо в «Українській ентомофауністиці» (Бидзиля, 2011).

Серед інших в першому числі УЗЖ є статті доволі відомих згодом дослідників. Зокрема, в ньому представлена стаття С. Парамонова про рідкісний вид мухи-жалібниці в околицях Києва (Парамонов, 1921), що у подальшому згадано у нарисі про Парамонова (Korneyev, Evenhuis, 2017). У тому ж випуску вміщено статті Т. Добржанського (Theodosius Dobzhansky), випускника Київського університету, про склад фауни сонечок Волино-Поділля (Добржанський, 1921 а), а також дві замітки — про мінливість раulikів на Київщині (Добржанський, 1921 б) та бабок Київщини (Шарлемань, 1921 б).

У випуску 1923 р. зміст має 17 позицій, у т. ч. 10 статей. Серед авторів — такі відомі фахівці, як Юрій Артоболевський, Теодосій Добржанський, Сергій Паночіні, Леонід Портенко, Матвій Щербина (напр.: Артоболевський, 1923; Добржанський, 1923 а; Паночіні, 1923). В огляді

¹¹ Про С. Паночіні мало що відомо. За нашою гіпотезою, він є онуком Алоїза Паночіні, народився в Миргородському повіті Полтавщини. Правдоподібно, що його репресовано комуністами за активну участь у розвитку української наукової термінології. Відомими його працями є «Словник зоологічної номенклатури. Ч. 3. Назви безхребетних тварин» (Щоголів, Паночіні, 1928), стаття «У справі усталення української природничої таксономії» (Паночіні, 1928), «Словник біологічної термінології» (Паночіні, 1931); С. Паночіні й надалі «вболівав за усталення української природничої таксономії», як зазначає І. Кочан (2011), дописуючи в різних виданнях, зокрема й у «Віснику Інституту української наукової мови» за 1928 р.

¹² Насправді, перше число УЗЖ (1921), в якому є кілька публікацій М. Шарлеманя (про бобрів, про бабок тощо), не містить статті про сома. Помилка, напевно, прийшла з книги О. Хохлової (1998 б).

¹³ Сергій Снігиревський (1895–1955) — автор низки паць з орнітології, відомий орнітолог та діяч заподіної справи (Бианки, 2004). Народився в Тулі в сім'ї особистого дворянина, палкого любителя природи і мисливця. З 1914 року — студент природничого відділення Московського університету, з кінця 1916 р. призов до війська, звідки скерований на фронт, на Збруч. Там само зібрав колекцію птахів, яку передав «до Української Академії наук» (УНТ?). На початку 1918 р. демобілізований, вчителював у Бердичеві. У середині 1919 р. мобілізований вдруге, проте в кінці 1920 р. відраджений до Асканії, де відповідав за збір даних для організації Надморських заповідників. Ці матеріали доповідав у вересні 1922 р. на Зоологічній секції ВУАН, що і стало основою статті в УЗЖ (Снігиревський, 1923). Надалі був «секретарем Інспекції з охорони природи півдня України, спеціалістом з охорони природи в Сільськогосподарському вченому комітеті, науковим співробітником Фізично-Математичного відділення Академії наук України» (Бианки, 2004: 838). У грудні 1923 р. переїхав до Петербургу, де продовжив навчання і роботу в різних наукових інституціях.

¹⁴ Леонід Круликівський (1864–1920) — один з найвідоміших і найпродуктивніших ентомологів того часу (Шелюжко, 1930). Після 25 років поневірянь по російській глибинці він переїхав із Сарапула до Києва. Сталося це, як зазначає Л. Шелюжко, у червні 1916 року, коли Л. Шелюжко запросив сарапульського колегу на опрацювання своєї колекції лускокрильців. Після формування Української АН, у 1919 р. Леонід Костянтинівич, продовжуючи співпрацю з Л. Шелюжком, увійшов до утвореного при Академії наук Фауністичного комітету, в якому і перебував до своєї смерті на початку 1920 р. (помер від саркоми).

доробків Ф. Добржанського його біограф М. Адамс (Adams, 1994) зазначає, що у 1920 р. Теодосій став членом Зоологічної секції Природничого відділення УНТ, і вже 12 вересня зробив доповідь «Деякі проблеми походження родів сонечок (Coccinellidae)», яку, за Адамсом, було анонсовано в УЗЖ № 1 за 1921 р.¹⁵, а упродовж 1920-х років він листувався з багатьма відомими ентомологами і розсилав їм примірники різних видань, зокрема й УЗЖ, зі своїми статтями: відомими є дарчі підписи для Г. Якобсона (випуск УЗЖ 1921 р.) та для бібліотеки ЗІН (випуск 1923 р.). У каталозі видань АН за 1918–1930 рр. (Іванченко, Стешенко, 1930) на с. 136 подано повний зміст УЗЖ № 2 (при тому бібліографію і зміст випуску 1 не подано зовсім; ймовірно саме через те, що це було видання УНТ¹⁶):

«484. Український Зоологічний Журнал. Бюлетень Зоологічної Секції. Редагує М. Шарлемань. Р. 1923 ч. 2. К. 1923. (27 x 18). 16 с. 1000 пр. 10 к. *Зміст*: 1. Од редакції, 2. С. Паночіні. До питання про усталення української природничої таксономії, 3. М. Шарлемань. Сокіл мандрівний (*Falco peregrinus* Tunst) на Київщині, 4. Т. Добржанський. Замітка про географічне поширення деяких цикад (Cicadidae), 5. М. Шарлемань. Водяні жаби України, 6. С. Снігиревський. Список птахів, які спостерігалися на островах Сивашах — Петрівка і Узган-Тугай з 13 по 15 травня 1922 р.; *Дрібні замітки*: 7. М. Щербина. Цікаві орнітологічні знахідки 1921 р. в околицях Києва, 8. Л. Портенко. Орнітологічні знахідки на Звенигородщині (Київськ. губ.), 9. Т. Добржанський. *Buliminus* (*Chondrula*) *tridens* Müll. на Київщині та Поділлі, 10. Юр. Артоболевський. До одонатофавни Полтавщини, 11. М. Шарлемань. До біології мухоловки сірої (*Muscicapa striata* Pall); *Хроніка*: 12. Експедиції та екскурсії, 13. Витяги з протоколів Зоологічної Секції ВУАН за перше півріччя 1923 р.; *Бібліографія*: 14. Ш. А. А. Браунер. Сельско-хозяйственная зоология. 15. Ш-нь. Ежегодник Зоологического Музея Рос. Академіи Наукъ, т. XXIII, № 2, 3–4, 1922, 16. Ш-нь. Охота и рыболовство. 1923, № 1, 17. Ш. Нова література про фавну Київщини.»

Деякі з цих праць процитовано вище, і серед них є статті про природничу термінологію (Паночіні, 1923), жаб фауни України (Шарлемань, 1923 а), хижих птахів (Шарлемань, 1923 б), птахів Сивашів (Снігиревський, 1923) та Звенигородщини (Портенко, 1923), про цикад та моллюсків (Добржанський, 1923 а, б)¹⁷ та бабок (Артоболевський, 1923). Останню працю регулярно цитують в сучасних оглядах фауни (напр.: Горб та ін., 2000).

У передмові до другого тому УЗЖ зазначено (титольну сторінку з цим текстом показано на рис. 2 с): «Після двохрічної перерви знову починає виходити «Український Зоологічний Журнал». За час перерви Зоологічна Секція Українського Наукового Т-ва, що видала перше число Журнала, разом з усім Т-вом злилася з Всеукраїнською Академією Наук, і тепер наш Журнал стає органом уже академічної Зоологічної Секції. Одночасно наш орган має на меті обслуговувати потреби Зоологічного Кабінету та Зоологічного Відділу Дніпрянської Біологічної Станції Академії Наук. Журнал друкуватиме також і розвідки зоологів, котрі до складу Академії Наук не належать, аби тільки розвідки тії не перевищували одної-двох сторінок друкованого аркуша. Особливо цікаві для Журнала розвідки фавністичного змісту».

Того ж 1923 року в харківському (тоді столичному) виданні «Червоний шлях» в розділі «бібліографія» було надруковано відгук про це друге число Українського зоологічного журналу

¹⁵ Насправді, стаття в УЗЖ була присвячена фауні сонечок Волино-Поділля (Добржанський, 1921 а).

¹⁶ Точно так у зведенні Книжкової палати «Періодичні видання УРСР 1918–1950. Журнали. Бібліографічний довідник» (Періодичні..., 1956) є лише згадка про випуск 1923 р. (№ 2577 — «Український зоологічний журнал»), позаяк згадок про перший випуск, виданий УНТ, немає.

¹⁷ Разом в обох числах УЗЖ вміщено 4 праці Т. Добржанського — дві про моллюсків, одна про цикад та одна про сонечок. Останню згадано в огляді біографії Т. Добржанського (Adams, 1994: с. 33; див. вище) та огляді біографії С. Парамонова (Korneyev, Evenhuis, 2017: с. 12). Прізвище Т. Добржанського у подальшому «американському» написанні стало без літери «r» і через «z» («Dobzhansky»), проте тут вжито те написання, яке прийняте самим цим автором в УЗЖ — «Добржанський» = Dobrshansky.

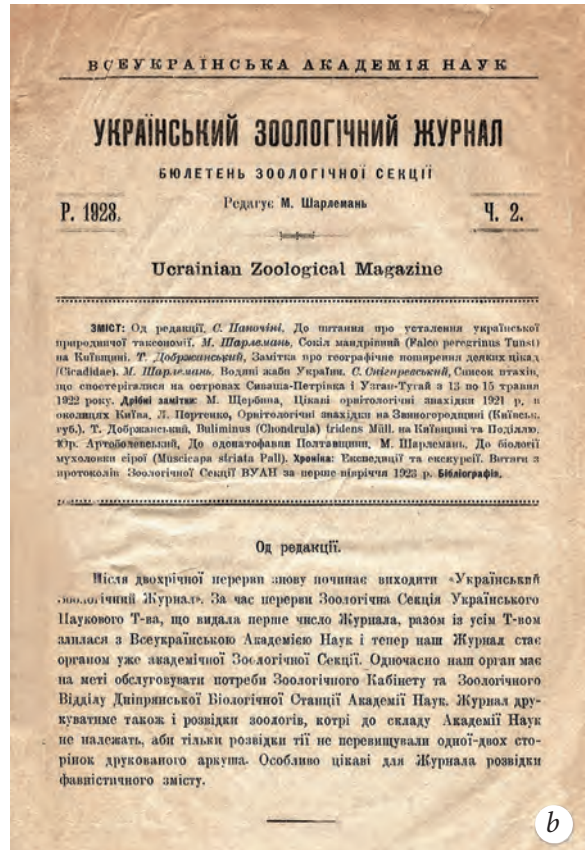
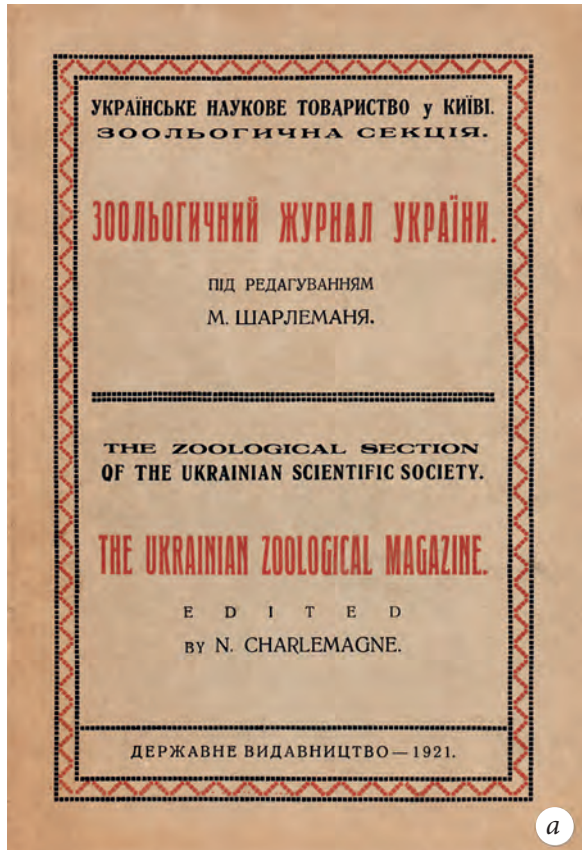

Рис. 2. Український Зоологічний Журнал: *a* — обкладинка числа 1 (1921); *b* — титульна сторінка ч. 2 (1923).
 Fig. 2. Ukrainian Zoological Journal: *a* — cover of the first volume (1921), *b* — title page of Volume 2 (1923).

(Дубняк, 1923: 249). Оскільки це перша рецензія на перший зоологічний часопис в Україні, тут його відтворено у повному обсязі:

«Український Зоологічний Журнал. Бюлетень зоологічної Секції. ВУАН. 1923. ч. 2, ст. 1–16, in 8?. Київ, 1923 р. Після двохрічної перерви знову вийшло 2-е число «Українського Зоологічного Журналу», що раніш видавався Зоологічною Секцією Українського Наукового Т-ва, а нині — Зоологічною Секцією Всеукраїнської Академії Наук.

Починається журнал цікавою статтею С. Паночіні «До питання про усталення української природничої таксономії», що порушує гостре питання невизначеності й неусталеності української природничої термінології. Автор спиняється лише на чотирьох головніших термінах, якими послуговуються природники для розміщення особин органічного світу по щаблях родовідної драбини — *ordo*, *familia*, *genus* і *species*. Як цілком слушно зауважує автор, в наших термінологічних працях помічається «гостро підкреслена тенденція одноманітності в відношенні до взятих чотирьох термінів: ряд (*ordo*), родина (*familia*), рідня (*genus*) і, нарешті, рід (*species*). Це незручно і для природників не-українців, що працюють на полі української науки, і, нігде правди діти, для самих-таки українців. Певне, кожен погодиться зо мною, що треба вічно напружувати увагу, щоб замість слова «родина» не вжити слова «рідня» і навпаки».

З свого боку, С. Паночіні пропонує вживати терміни: ряд (*ordo*), сімейство (*familia*), рід (*genus*), вид (*species*). Зазначені терміни не вносять плутанини своєю одноманітністю й знаходять цілковите підтвердження як в літературі, так і в народній мові. На мою думку, лише краще замість терміну «сімейство» (*familia*), що вживається у Котляревського й Верхратського (смейство) і є безумовним москалізмом, вживати слово «фамілія», що широко росповсюджене в народі, як один з прикладів латинізмів, засвоєних українською мовою.

Далі в журналі розміщено статті М. Шарлеманя «Сокіл мандрівний (*Falco peregrinus* Tunst) на Київщині», Т. Добржанського «Замітка про географічне поширення де-яких цікад», М. Шарлеманя «Водяні жаби України», С. Снігиревського «Список птахів, які спостерігалися на островах Сиваша — Петрівка й Узган-Тугай з 13 по 15 травня 1922 р.»

Далі — дрібні замітки, хроніка, рецензії й спис де-якої нової зоологічної літератури. Все — матеріал свіжий, цікавий. Редагує журнал М. Шарлемань, який зумів навіть на 16 сторінках надати журналу строго витриманого змістовного вигляду. К. Дубняк.»

Надалі (тобто з 1924 р.), «за браком коштів журнал перестав виходити» (Хохлова, 1998 б). Попри це, його «сестринське» видання — УБЖ (*Український ботанічний журнал*) видається майже постійно: з того самого 1921 р. й дотепер, з однією 10-річною перервою між 1930 та 1940 роками.

Забуття виявилось доволі значним, до чого напевно було докладено певні зусилля: і у знищенні бібліотечних примірників, і в очевидному недопущенні посилянь. Звісно, фактів таких дій у нашому розпорядженні немає, але й примірників у бібліотеках та посилянь в доступній літературі також, попри очевидну значимість зроблених в УЗЖ публікацій. Авторами в рамках підготовки цього нарису сформовано профіль видання УЗЖ в Гугл-Академії (Зоологічний..., 2017), проте картина виявилася сумною: через пошуковці виявлено лише бл. 10 посилянь, з яких Гугл-Академія «ловить» лише одне.

Паралельні та послідовні видання

Спробу впорядкувати найголовніші «суміжні» видання природничого напрямку, які розвивали зоологічну тематику, представлено в табл. 1. Далі по тексту розглянуто ці послідовні й паралельні видання, у витоках яких була діяльність УНТ та створені при цьому товаристві серії природничих видань, поміж яких був і УЗЖ.

Таблиця 1. Найголовніші загально-зоологічні видання України в період між I та II СВ
Table 1. The main general zoological editions published in Ukraine during the interwar period

Назва	Акронім	Роки видання
Записки Українського наукового товариства (Ясь, 2005)	З-УНТ	1908–1918
Вісти Природничої секції УНТ (з жовтня 1918 р.: Кузеля, 1918)	ВПС-УНТ	1918–1919
Записки Фізико-Математичного відділу ВУАН (перші випуски в 1919 р., відновлено 1923 р.; до 1931 р. вийшло 5 тт., 18 випусків)	З-ФМВ	1919, 1923–1931
Вісник природознавства (як видання УНТ)		1921
Український зоологічний журнал (у 1923 як «Зоологічний журнал України»; тут по тексту наводиться тільки як перша назва)	УЗЖ	1921, 1923
Труди Фізично-Математичного відділу (як продовження ВПС) (з 1931 р. як «Труди Природничо-Технічного Відділу» — див. далі)	Т-ФМВ	1923–1930
Збірник праць Зоологічного музею (в межах «Труди ФМВ» та 1 вип. за 1931 р. як «Труди ПТВ», а далі кілька номерів без надзаголовку)	ЗПЗМ (1)	1926–1931
Вісник природознавства (як видання Харківського наукового товариства)		1927–1929, 1931*
Труди Природничо-Технічного відділу (в рамках цього видання вийшло два випуски ЗПЗМ, № 10 та 11)	Т-ПТВ	1930–1932
Записки Природничо-Технічного відділу (вийшло лише 3 випуски)	З-ПТВ	1931
Журнал Біо-Зоологічного циклу ВУАН (видано 8 випусків із суцільною нумерацією)	ЖБЗЦ	1932–1934
Праці Зоолого-Біологічного Інституту ХДУ (в 1933 р. як «Труди сектора екології Зоол.-биол. інститута при Харківському ун-те»)	ПЗБІ	1933, ... 1936, 1940
Труди Інституту зоології та біології ВУАН (з 1936 р. як АН УРСР)	ТІЗБ	1934–1938
Збірник праць Зоологічного музею (як окремі випуски «Трудів Інституту зоології та біології»)	ЗПЗМ (2)	1934–1938
Збірник праць Зоологічного музею (без інших серій, в колонтитулі — «Інститут зоології АН УРСР»)	ЗПЗМ (3)	1939–1941, 1952–1963...

* Насправді графік виходу цього «Вісника» був складнішим: з 1928 р. журнал видавався нерегулярно, у 1930 р. не вийшло жодне число, а у 1931 р. — тільки один випуск, очевидно останній; проте є вказівки на те, що в архівах НБУВ є відомості про ще один випуск 1932 року (Кушлакова, 2013).

Одночасно з УЗЖ було започатковано ще одне видання, яке теж протрималося недовгий час — «Вісник природознавства». Історія цього видання описана в статті В. Кушлакової (2013): у 1921 р. його фундатором виступив Природничий відділ УНТ, але видання того ж року закрили через входження УНТ до ВУАН. Згодом, у 1927 р., видання було відновлено з тією самою назвою Харківським науковим товариством (Кушлакова, 2013). У редакційну колегію ВП в різний час входили такі відомі науковці, як професори Микола Білоусів, Степан Рудницький та Олександр Яната. З 1928 р. почалися проблеми з фінансуванням видання та нестача паперу, через що журнал став виходити нерегулярно, а 1931 р. вийшов останній випуск. За роки видання у цьому журналі публікувалися найвідоміші на той час фахівці з різних галузей природознавства. Журнал містив багато й зоологічних праць, і його згадано в огляді зоологічних видань України 1920–1930-х рр. з вагомими теріологічними працями (Загороднюк, Годлевська, 2008).

Вся діяльність і наукові видання УНТ скоро стали здобутками ВУАН; найбільший злам відбувся у 1918–1921 роках, коли у підсумку неймовірної і тривалої боротьби УНТ з нав'язаною більшовиками системою організації науки перемогла сувора централізація у вигляді ВУАН (Онопрієнко, Щербань, 2008). На той час основною формою організації академічних установ стали кафедри, які об'єднували у Відділи. До Другого, Фізично-Математичного відділу «входили кафедри: геології (П. Тутковський), ... біології с.-г. рослин (Є. Вогчал), ботаніки (В. Липський), експериментальної зоології (І. Шмальгаузен)... До II Відділу належало 19 наукових інституцій, зокрема Геологічне Товариство, Ботанічне Товариство, Інститут Технічної Механіки, Акліматизаційний сад, Мікробіологічний Інститут й ін. II Відділ видавав: Записки Фізико-Математичного Відділу (тт. I–IV; 1928–1929), [Український] Зоологічний Журнал, Український Ботанічний Журнал, Геологічні Вісті» (Верстюк, 2009). У 1923–1928 рр. у Харкові видавали також «Наукові записки науково-дослідних кафедр України» (вийшло 3 томи).

Проте вже 1929 року було розпочато нову реформу Академії наук, яка включала організацію інститутів (замість кафедр) як основних наукових підрозділів (Коновець, 2002). Відповідно, започатковані на той час видання проіснували недовго, до 1930–1932 рр., і скоро були заміщені новими, назви яких відповідали новим структурам ВУАН.

Труди Фізично-Математичного відділу УАН та їх зоологічні випуски

Восени 1918 р. за сприяння гетьманату (Указ гетьмана П. Скоропадського 14.11.18) відбулося установче зібрання УАН, а слідом виділено кошти для організації установ УАН, які підпорядковувалися трьом науковим відділам — історико-філологічному, фізико-математичному та соціальних наук і охоплювали 3 інститути, 15 комісій та бібліотеку. При створенні УАН його структурну організацію було сформовано на основі структури УНТ, і до складу структурних підрозділів було залучено фахівців з УНТ. Це було однією з вимог УНТ при проведенні процедури поглинання УНТ новоствореною академією. Так з'явився і Фізично-Математичний відділ УАН, який опікувався природничими науками. Одним із важливих кроків стало створення у березні 1919 р. (за ініціативою проф. С. Кушакевича) першої в академії зоологічної інституції — Комітету для виучування фауни України, який очолив акад. М. Кашенко, а у травні 1919 р. — біологічної секції АН (голова той самий). Про цю подію не раз згадано у довідниках з історії Зоологічного музею АН (напр. Караваєв, 1926), який нині діє у складі ННПМ¹⁸. Проте, значно менше відомо про зоологічні (та й загалом природничі) видання того часу.

У 1919 р. (як перша проба) і згодом у 1923 р. започатковано серію «Записки Фізично-Математичного відділу» (Записки ФМВ) і паралельну ще потужнішу серію «Труди МФВ». По суті

¹⁸ Сам музей у форматі з 4-х зал був започаткований в приміщеннях Першої київської гімназії на бульварі Т. Шевченка, 14, куди Академія переїхала влітку 1920 р. після відходу денікінців (Храмов та ін., 1993).

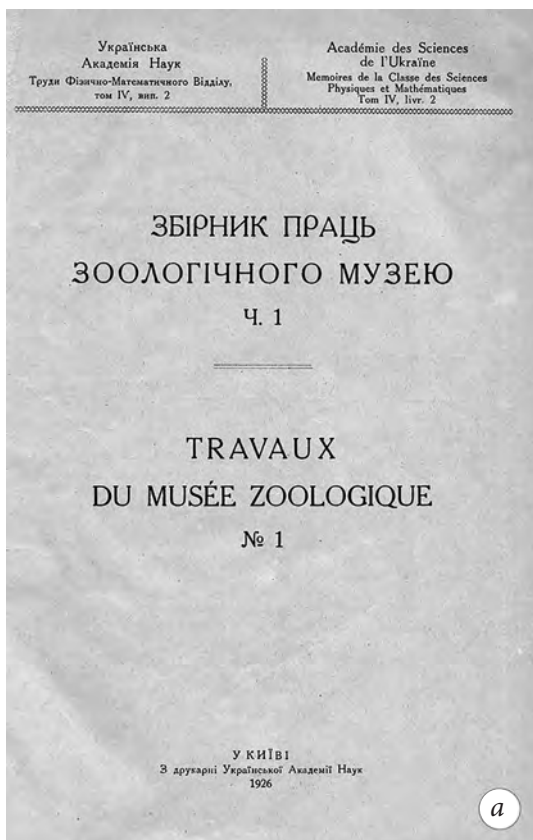

Рис. 3. Титульна сторінка першого числа «Збірника праць зоологічного музею» (1926). Праворуч — зворотна частина обкладинки ЗПЗМ з переліком всіх випусків перших 5 томів Трудів Фізично-Математичного відділу УАН, в серії яких видано низку зоологічних випусків, зокрема й перше число ЗПЗМ.

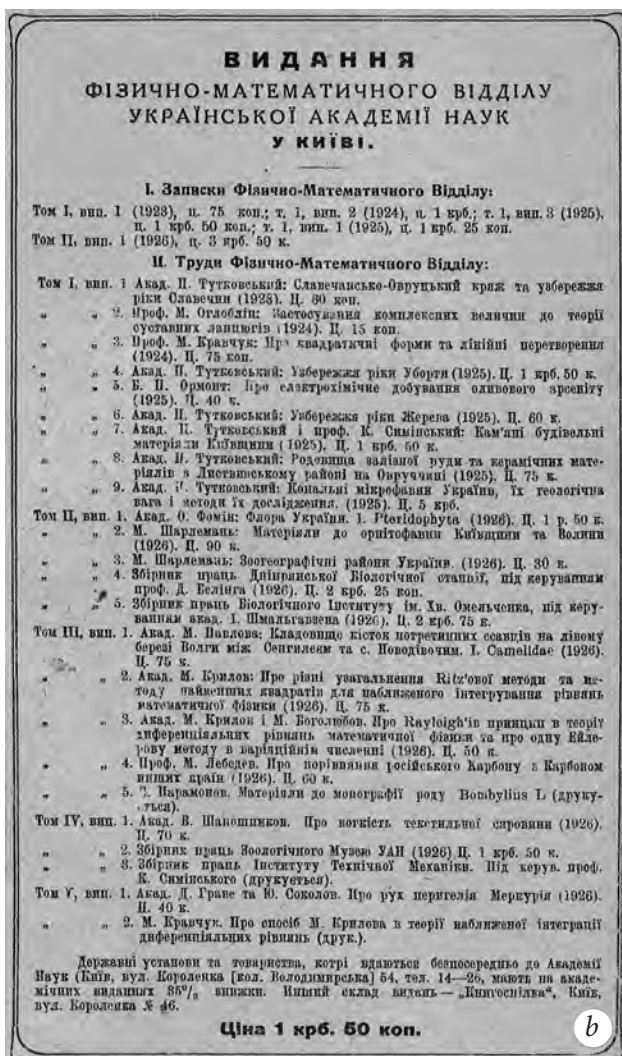

Fig. 3. Title page of first issue of the *Proceedings of the Zoological Museum* (1926). On the right, the back cover of PZM with a list of all issues of the first 5 volumes of the *Proceedings of Physical-Mathematical Department of UAS*, in series of which a number of zoological issues were published, including the first number of PZM.

«Труди ФМВ» продовжили серію видань УНТ, відомих як «Вісти Природничої секції УНТ» (1918–1919). Видання ФМВ мали низку томів і випусків без строгого графіку виходу: за рік могло вийти кілька томів, і в кожному могло бути кілька випусків. Переліки випусків розміщували на останніх сторінках обкладинок «Трудів» (рис. 3 a).

Там були дуже різні випуски, зокрема й зоологічного змісту. Наприклад, в серії «Труди ФМВ» були: Том 3, вип. 7 (1926) з назвою «Збірник праць Дніпровської Біологічної станції, під керуванням проф. Д. Белінга, вип. 2»; Том 4, вип. 6 (1927) — монографія П. Балабая «Будова та функції зябрового апарату міноги»; том 7, вип. 1 (1927), що вийшов паралельно з ЗПЗМ № 3, з назвою «Збірник праць Біологічного інституту ім. Хв. Омельченка», під кер. акад. І. Шмальгавзена; том 10, вип. 3 (1928) — «Збірник праць Дніпровської біологічної станції; ч[исло]. 4». Для позначення тих, що готували співробітники ЗМ, створено серію «Збірник праць Зоологічного музею» (ЗПЗМ). Випуски з «музейними» працями були на початках переважно монографічними (таких було чотири) і німецькомовними (Рагамонов, 1928–1931).

ЗПЗМ як частина Трудів ФМВ

Перший випуск ЗПЗМ вийшов 1926 р., коли директором музею став Володимир Караваєв (1861–1929). Зоологічний музей Академії наук (ЗМ) був на той час вже доволі знаною установою, і тому частину випусків «Трудів ФМВ», підготовлених та впорядкованих співробітниками музею, можна було назвати власною, «Збірник праць Зоологічного музею». Варто відзначити, що слова «збірник праць» використовувалися не як частина власної назви, а як позначення тематичної збірки «Трудів ФМВ». Подібні позначення часто використовують у підзаголовках різних видань і тепер.

Перші 22 випуски ЗПЗМ мають паралельну бібліографію — як випуски однієї з «материнських» серій, і як ЗПЗМ. В якості основної серії були позначення таких видань, як «Труди Фізично-математичного відділу» (ТФМВ), «Труди Інституту зоології і біології» (ТІЗБ), «Труди природничо-технічного відділу» (ТПТВ), що відбито на титульних сторінках або в колонтитулах статей. Існує така відповідність випусків ЗПЗМ першого періоду (1926–1931 рр., коди видавалися як випуски «Трудів ФМВ»):

ЗПЗМ ч. 1 = Том 4, вип. 2 ТФМВ (1926); ч. 2 = Том 4, вип. 4 ТФМВ (1927); ч. 3 = Том 7 вип. 1 ТФМВ¹⁹ (1927); ч. 4 = Том 6 вип. 2 ТФМВ (1928); ч. 5 = Том 6, вип. 3 ТФМВ (1928), ч. 6 = Том 11, вип. 2 ТФМВ (1929); ч. 7 = Том 13, вип. 1 ТФМВ (1929)²⁰; ч. 8 = Том 15, вип. 2 ТФМВ, ч. 9 = Том 15, вип. 3 ТФМВ (1930); ч. 10 = № 5 ТПТВ (1931, [саме «№», а не «Том»]), ч.²¹ 11 = том 9 ТПТВ (1931); надалі (з 1933 р., № 12–22) — під шапкою «Трудів ІЗБ».

Більшість випусків, зокрема й перший, мають позначення випуску як «ч.», тобто «число», а не «том», і не «номер», проте в колонтитулах часто вказано саме «№»²² і у більшості випусків — тільки власну назву, «ЗПЗМ», без згадок «материнського видання (хоч «Трудів ФМВ», хоч надалі «Трудів БЗІ»). Окрім того, в частині випусків у верхньому колонтитулі є альтернативна нумерація сторінок, яка стосується суцільної пагінації в томах «Трудів ФМВ» (Загороднюк, Годлевська, 2008). На жаль, це дотепер породжує складності бібліографічного опису публікацій, і одна й та сама стаття може наводитися різними дослідниками дуже нарізно. Перший ЗПЗМ видано накладом 1200 (!) примірників, запис про цей випуск у каталозі видань УНТ такий:

«Збірник праць Зоологічного Музею. Ч. 1. К. 1926. (27 x 18). 108 + [2] с. 1200 пр. Труди Фізично-Математичного Відділу, том IV, вип. 2» (Іванченко, Стешенко, 1930: с. 125).

Бібліографічний огляд статей в ЗПЗМ за 1926–1963 рр. впорядковано Л. Погребняком та Н. Пивоваровою (1969).

У 1930 році (див. перелік випусків ЗПЗМ) вийшов випуск Трудів ФМВ, що містив важливу примітку про те, що том цей поточний 15 ТФМВ (= ЗПЗМ-9) був останнім «в першій серії» (томи 1–15), і надалі буде виходити нова серія трудів з суцільною нумерацією всіх випусків, починаючи з № 1. Це очевидно було пов'язано з реорганізацією академії, у тому числі й запланованим переходом Зоологічного музею ВУАН в наступному 1931 році до складу Зообіну. Тобто припиненням існування ЗМ як установи.

¹⁹ Sic! Число 3 «ЗПЗМ» видано як том 7 ТФМ, проте наступний за нумерацією ЗПЗМ № 4 видано як випуск 2 попереднього (6-го) тому ТФМВ, хоча «ЗПЗМ-4» було датовано наступним 1928 роком (це була монографія С. Парамонова: Рагамонов, 1928). Подвійне «підпорядкування» окремих випусків призвело до порушень логіки в нумерації і томів ТФМВ, і чисел ЗПЗМ, а також збоїв у хронології. Окрім того, виглядало дивним видання згаданої монографії під назвою «збірник праць...». Загалом в цьому переліку чотири випуски (№ 4, 6, 9, 11) були монографіями, виданими німецькою мовою (Рагамонов, 1928–1931).

²⁰ Зокрема, в цьому числі є стаття Богдана Волянського «Замітки про звірів Керченського півострова (Крим)» (Волянський, 1929), яку цитують і як статтю в ЗПЗМ, і як статтю в Трудах ФМВ (Загороднюк, 2015).

²¹ На титульній сторінці написано «Ч[исло].», у рядку з французькою назвою видання на тій самій титульній сторінці, а так само на колонтитулі (в обох версіях, укр. + фр.) — «№» (номер).

²² Перший випуск ЗПЗМ був зверстаний без колонтитулів.

У 1931 р. (8.04) Зоологічний музей АН став частиною Біо-Зоологічного²³ циклу Природничо-технічного відділу ВУАН, а ще за три роки (за постановою Президії ВУАН 13.02.1934 р.) увійшов до Інституту біозоології (Шарлемань, 1932; Сохань, 1998). Цей інститут після смерті Ф. Омельченка, з кінця 1924 р. (фактично з 1925 р.) очолив акад. І. Шмальгаузен, і з 2.10.1925 установу назвали іменем засновника: «Інститут біології імені Ф. З. Омельченка». В нарисах з історії ВУАН 1929–1933 рр. є Протокол № 10 засідання ВУАН від 9.04.1931, за яким: «п. 12. Заслухали інформацію про порядок переходу Зоологічного музею та Біологічного інституту ім. Ф. З. Омельченка з відання ВУАН до Науково-дослідного зоологічно-біологічного інституту НКО УСРР» (Сохань, 1998: 423–424)²⁴. Тобто, дата переходу Зоомузею до Зообіну була дещо «розтягнута»: рішення про перехід були ще 1931 року, проте, судячи з титульних сторінок видань, ЗПЗМ перейшов до Зообіну *de facto* лише 1933 року, коли було видано випуск 12 ЗПЗМ (попередні № 10 та 11 видано 1931 р. у серії «Труди природничо-технічного відділу» — див. вище).

З цього часу можна вести відлік історії київського Зообіну, який об'єднав такі установи, як Зоологічний музей ВУАН, Дніпровську біостанцію ВУАН, Інститут біології ВУАН та Науково-дослідну кафедру зоології при НКО (з філіями в Харкові та Одесі)²⁵.

Зообін та його видання

Зообін існував з кінця 1930 р. і був комплексом із низки установ різних регіонів (Київ, Одеса, Харків). Одним із перших інститутів академії став Біологічний інститут (БІН), сформований 1921 р. в Києві на основі мікробіологічної лабораторії, подарованої Українському науковому товариству Ф. Омельченком²⁶. За 5 років (у 1926 р.) у серії «Трудів ФМВ» було видано перший збірник праць БІНу — вип. 5 тому 2 «Трудів ФМВ» під довгою назвою «Збірник праць Біологічного Інституту імені Хв. Омельченка, під керуванням акад. І. Шмальгавзена» (див. рис. 3 б). Тоді ж у тій самій серії 1926 року видано і перший збірник праць зоологічного музею, який після 12 років існування у статусі самостійної інституції (1919–1931) був частиною київського Зообіну.

Знайти повну відповідність тогочасних видань до установ складно, оскільки більшість таких видань готували не в інституціях, а у самому Фізично-Математичному відділі (анонси всіх видань є у тогочасних звітах академії: Звідомлення..., 1923, 1927; Періодичні..., 1956; Орлик, 2009), плюс відбувалися зміни в структурі установ, їхніх назвах та підпорядкуванні. Проте на той час головною установою зоологічного профілю поза сумнівом був «Зообін» — Науково-дослідний зоологічно-біологічний інститут ВУАН.

²³ Для розуміння цього неологізму та його змісту: існував також паралельний «біо-ботанічний цикл».

²⁴ НКО — Народний комісаріат освіти. Переведення Зоологічного музею з Академії наук до НКО було пов'язано саме із формуванням Зообіну як комплексу освітньо-дослідних закладів, до якого було включено біологічні кафедри (як основні структурні одиниці тогочасної Академії наук згідно з постановою 1929 р.) і природничі музеї трьох університетів — Харкова, Києва та Одеси.

²⁵ *De facto* цей процес об'єднання почався раніше, і у звіті про стан досліджень в Інституті зоології та біології за 1933–1935 роки, вміщеному в «Історії НАНУ 1934–1937» (стор. 189–195) вказано, що це об'єднання фактично сталося ще в кінці 1930 року. У 1939 р. з Зообіну виокремилися Інститут гідробіології (до того як Дніпровська біологічна станція) та Інститут зоології (проте у 1941 р. їх було знову злито у вихідний комплекс музей+зоо+гідро+мікробіологія, який проіснував до повернення установ з евакуації).

²⁶ Федір Омельченко (1864–1924) повернувся до Києва у червні 1918 р. (на підтримку Української революції), і відтоді й до 1921 р. працював у військовому шпиталі й став активним членом медичної секції УНТ. На початку 1920 р. заснований ним (на його кошти) у Петрограді Мікробіологічний інститут був переведений до Києва, під провід УНТ. Наступного 1921 р. (внаслідок організації ВУАН) ця установа разом з іншими структурами УНТ була підпорядкована академії і отримала назву «Біологічний інститут ВУАН». Федір Захарович помер 4.02.1924 р., після нього восени 1924 р. на керівництво БІНом призначили І. Шмальгаузена, який керував ним понад 10 років, до переїзду у 1936 р. до Москва, де він очолив (після смерті свого вчителя Олексія Северцова) Біологічний інститут ім. Клімента Тимірязєва АН СРСР.

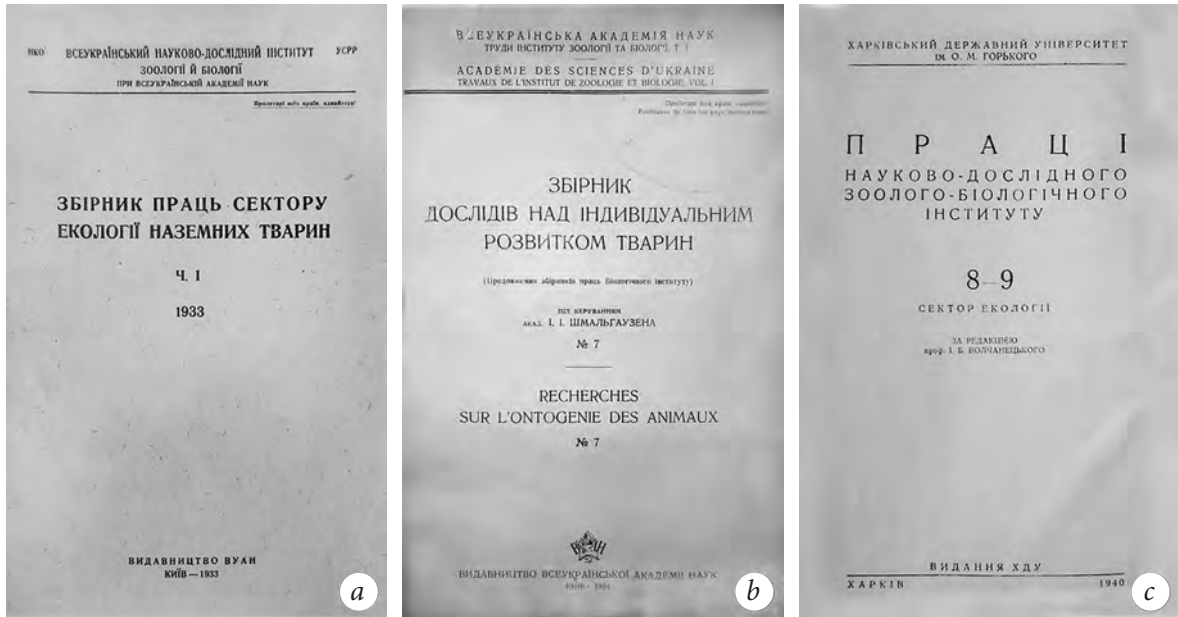

Рис. 4. Титульні сторінки журналів двох різних Зообінів: *a–b* — київського Зообіну за 1933 та 1934 рр., підпорядкованого ВУАН (з 1934 р. часопис мав назву «Труди ІЗБ», проте в їх межах збереглася серія «Збірник праць сектору екології» (*a*) та «Збірник дослідів над індивідуальним розвитком тварин» (*b*)); *c* — харківського Зообіну за 1940 р. (як праці Сектору екології), підпорядкованого Харківському університету.

Fig. 4. pages of journals of two Zoobins (Bio-Zoological Institutes): *a–b* — Kyiv Zoobin from 1933–1934, subordinated to the Academy (since 1934 the journal was entitled “Proceedings of the IZB”, but within this journal there was a series “Collection of Works of the Sector of Ecology” (*a*) and “Collections of Experiments on Individual Development of Animals” (*b*)); *c* — Kharkiv Zoobin from 1940 (as “Proceedings of the Sector of Ecology”) subordinated to Kharkiv University.

Харківський Зообін. У Харкові з 1921 р. (після закриття Харківського університету) почала діяти Науково-дослідницька кафедра зоології, в організації роботи якої активну участь взяли В. Станчинський (з 1926 р. завідував кафедри зоології хребетних ХУ) та О. Нагорний (з 1924 р. професор, з 1929 р. завідувач кафедри фізіології ХУ). На основі цієї кафедри 1930 р. створено Харківську філію Українського науково-дослідного біологічного інституту (УНДБІ: Воробйова, Догадіна, 2012), яка з 1933 р. вже мала назву Зоолого-Біологічний НДІ ХДУ²⁷. Значний успіх мали дослідження в секторі екології Зообіну під керівництвом В. Станчинського, який завідував цим сектором у 1930–1933 рр. (у 1930 р. сектор мав назву «сектор фауністики та екології» і з такою назвою він був до арешту В. Станчинського у 1933 р. — В. Грама, особ. повід.). Особливого розвитку тоді набули біоценологічні дослідження, підсумки яких відображено у працях С. Медведєва (1933) та В. Станчинського (1933 а–б), виданих як Том I «Трудів Сектора екології Зообіну при ХДУ» (Станчинский..., 1933).

У харківському Зообіні сформувалася яскрава плеяда зооекологів — С. Кіриков, Є. Решетник, І. Сахно, С. Медведєв та ін. (Грама, 2009; Загороднюк, 2011; Коробченко, 2016), проте після репресій В. Станчинського ця школа була зруйнована²⁸. Силами співробітників Зообіну

²⁷ У 1935–1941 рр. О. Нагорний — директор цього НДІ й керівник відділу загальної фізіології (Вікіпедія).

²⁸ Тоді навіть скасували черговий п'ятий Всесоюзний з'їзд зоологів, анатомів і гістологів, який організував В. Станчинський на осінь 1933 р., та «розсипали» набори «Журнала екології та біоценології» (N. V., назва за Вікіпедією); згодом вийшов тільки один номер, виданий як перший випуск серії «Труди Сектора екології ЗООБИНа при Харьковском университете» (Станчинский..., 1933). Зі згаданих фахівців Іван Сахно виїхав до Луганська, Євдокія Решетник — до Києва, Сергій Медведєв залишився в Харкові.

видано кілька випусків «Праць Зоолого-Біологічного інституту ХДУ», зокрема за 1933, 1934, 1936 та 1940 рр. (Загороднюк, Годлевська, 2008). Випуск 1934 року (том 2) мав назву «Матеріали до вікової фізіології» і виданий за ред. О. Нагорного. У передмові до цього тому 2 його редактор С. Сокольський не обійшовся без критики дослідників, які не стоять на позиціях «марксистсько-ленінської методології в трактуванні цих питань». У 1935 р. Зообін очолив проф. Г. Арнольд, до того завідувач кафедри зоології безхребетних, який розвинув в Інституті філогенетичні, ембріологічні та гідробіологічні дослідження (Утевський та ін., 2012). У томі 8–9 за 1940 р. (рис. 4 б) вказано, що директором харківського Зообіну є проф. О. Нагорний, а завідувачем сектором екології — проф. І. Волчанецький. Вже в тому томі серед зоологічних публікацій стали домінувати праці фауністичного змісту. Інститут зберігся дотепер як «НДІ біології» при ХНУ.

Одеський Зообін. В кінці 1930 р. було організовано Одеську філію Зообіну. Її створено на базі кафедр біології та геології Одеського університету, з підпорядкуванням до цієї філії Зообіну трьох природничих музеїв (зоологічного, зоотомічного, геолого-палеонтологічного). Одеську філію очолював акад. Д. Третьяков. Ним же зроблено і нарис про одеську філію, який опубліковано у першому випуску видання цієї установи, що мало назву «Праці Одеської філії Науково-дослідного зоолого-біологічного інституту» (Третьяков, 1932). Чи були подальші випуски — не відомо. Серед інших в ньому була й засаднича стаття проф. Г. Машталера «Поняття про вид в біології» (Машталер, 1932).

Одеська філія припинила своє існування 1933 р., коли було відновлено роботу Одеського університету (Лобков та ін., 2013): всі структури Зообіну увійшли (а по суті повернулися) до його складу. На межі 1933–1934 рр. відбулося багато змін в усіх галузях освіти й науки: на той час владою завершено справи по СВУ, проведено Голодомор 1932–1933 рр., розпочато Другу п'ятирічку (1933–1937 рр.), всі ІНО «перетворено» в інститути та університети, введено кафедри, переформатовано наукові видання.

Київський Зообін охоплював всі установи «Біо-Зоологічного циклу», а надто ті, що були розміщені з 1929 р. у центральній будівлі ВУАН по вул. Короленка 55 та на сусідніх адресах (зокрема й Зоологічний музей, Біологічний інститут тощо). Тоді в межах започатковано серію «зоомузейних» випусків «Трудів ФМВ» та кілька нових видань, зокрема й «Журнал Біо-Зоологічного циклу ВУАН» (ЖБЗЦ, рис. 5 а), 8 випусків якого вийшли протягом 1932–1934 років²⁹ (див. табл. 1). У подальшому внаслідок злиття установ Біо-Зоологічного циклу ВУАН в єдиний Інститут біології й зоології (дир. Іван Шмальгаузен) на місці «Журналу БЗЦ» (1932–1934) по-стали «Труди Інституту зоології та біології» (1934–1938)³⁰. У цьому останньому циклі видань (Труди ІЗБ) було кілька серій.

Однією з них став «Збірник праць сектору екології наземних тварин», ЗПСЕ. Загалом протягом 1933–1938 рр. видано 5 випусків; починаючи з вип. 2, назву уточнено як «Збірник праць відділу екології...» (ЗПВЕ). Перші три випуски видано за ред. А. Лебедева (1933, 1935, 1936). Ще однією серією Трудів ІЗБ стали «Збірники праць зоологічного музею», які раніше були частиною Трудів ФМВ (вип. 12 ЗПЗМ за 1933 р. видано як «самостійне» видання Зообіну, поза серією його Трудів ІЗБ).

²⁹ Автору відомо кілька праць з цього видання: про птахів Білоцерківщини (Кирпиченко, 1932), гібридизацію риб у ставкових господарствах (Дунаїв, 1932), значення окуня в рибному господарстві (Шарлемань, 1933 а), птахів Канівського заповідника (Шарлемань, 1933 б), ссавців-землерий та колонії бабака (Підоплічка, 1933; Виноградов, 1933). Тобто, видання публікувало широкий спектр статей.

³⁰ Видання започатковано без томації; є лише одне неоднозначне бібліографічне посилання на том 1 за 1934 (не 1933) рік. Одним з перших став випуск 1 «Збірника праць сектору екології» (рис. 4 а), в колонтитулі якого вказано «Всеукраїнський НДІ зоології й біології» (тобто «Зообін»), проте без слова «Труди» і без номера тому (наступний вип. 2 екологічного збірника мав у колонтитулі запис «Труди Інституту зоології та біології, Том II»). Серед найперших випусків Трудів ІЗБ була також книга В. Караваєва 1934 р., позначена як «Труди ІЗБ» без номера тому (Караваєв, 1934).

Рис. 5. Титульні сторінки трьох серійних зоологічних видань різного часу (видання з розривом бл. 30 років): *a* — один з 8 випусків Журналу Біо-Зоологічного Циклу ВУАН (видання київського Зообіну, 1933 р.); *b* — третій (і останній) випуск міжвідомчого збірника «Проблеми зоології» (1966 р.), *c* — перший (і єдиний) «Західноукраїнського зоологічного огляду» (видання Асоціації зоологів Західної України, 1994 р.).

Fig. 5. Title pages of three serial zoological publications of different times (editions with an interval of about 30 years): *a* — one of 8 issues of the “Journal of the Bio-Zoological Cycle” (edition of the Kyiv Zoobin, 1933); *b* — the third (and last) issue of the interdepartmental collection “Problems of Zoology” (1966), *c* — the first (and only) “West Ukrainian Zoological Review” (edition of the West-Ukrainian Association of Zoologists, 1994).

Третя та четверта серії Трудів київського Зообіну бути морфологічними. Третьою серією в циклі «Трудів ІЗБ» став «Збірник праць з морфології тварин» (ЗПМТ)³¹, перший випуск якого (№ 1–2, під ред. М. Воскобойнікова) видано 1934 р. як том 3 ТІЗБ, а наступні № 3–5 видано 1936, 1937 та 1939 рр. (напр., Воскобойніков, 1936), при тому в надзаголовку № 5 (за 1937 р.) вже вказано «Труди Інституту зоології / АН УРСР» (не Зообіну), без тому, хоча попередній № 4 був позначений як Труди ІЗБ, том 16 (1937). Ще однією серією стали 4 випуски з назвою «Збірник дослідів над індивідуальним розвитком тварин» (ЗДІРТ), видані у 1934–1937 рр. як відповідні томи 1, 6, 8 та 17 Трудів ІЗБ.

При цьому власними номерами випусків цієї серії (ЗДІРТ) стали Ч. 7–10, а попередні Ч. 1–6 були видані ще в Біологічному інституті, з них число 6 було видано вже в Зообіні, що зазначено в надзаголовку як «НДІ Зоології та Біології», проте з підзаголовком «(Продовження збірників праць Біологічного інституту) під керуванням акад. І. Шмальгавзена». Число 7 ЗДІРТа вже було без підзаголовку, як том 1 Трудів Зообіну, але на Томі 8 Зообіну за 1935 рік, що був 9-м випуском ЗДІРТа, знову з’являється підзаголовок про те, що це є продовженням «Збірника праць Біологічного інституту» (!) (Шмальгаузен, 1935), яким І. Шмальгаузен завідував раніше, до створення Зообіну.

Відокремленими від інших є два випуски Трудів ІЗБ, що вийшли без томації, проте позначені як окрема серія — «Серія 1: Праці з систематики та фауністики», в якій видано (двома частинами) монографію «Фауна родини Formicidae (мурашки) України» (Караваєв, 1934, 1936). Окрім того, в ІЗБ видавали ще «генетичну» серію, і загальне число серій сягало 5 (музей, екологія, морфологія, біологія, генетика).

³¹ На сайті Національної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського і на сайті ІЗАН ця серія значиться як журнал, як окреме періодичне видання, для якого запис «Труди ІЗБ» вказаний як позначення в надзаголовку.

Відповідність випусків Трудів ІЗБ та серій така:

НДІ ЗБІ [не Труди] (1933) = ЗПЗМ 12	ТІЗБ том 12 (1936) = ЗПЗМ 17
НДІ ІЗБ [не Труди] (1933) = ЗПСЕ 1 (= ЗПВЕ)	ТІЗБ том 13 (1936) = ЗПЗМ 18
ТІЗБ том 1 (1934) = ЗДІРТ 7	ТІЗБ том 14 (1937) = ЗПВЕ 4
ТІЗБ том 2 (1935 sic! (1935)) = ЗПВЕ 2	ТІЗБ том 15 (1937) = ЗПЗМ 19
ТІЗБ том 3 (1934) = ЗПМТ 1–2	ТІЗБ том 16 (1937) = ЗПМТ 4
ТІЗБ том 4 (1934) ³² = ЗПЗМ 13	ТІЗБ том 17 (1937) = ЗДІРТ 10
ТІЗБ том 5 (1935) = ЗПЗМ 14	ТІЗБ том 18 (1937) = ЗПЗМ 20
ТІЗБ том 6 (1935) = ЗДІРТ 8	ТІЗБ том 18 sic! (1938) = ЗДІРТ 11
ТІЗБ том 7 (1935) = ЗПЗМ 15	ТІЗБ (без т.) (1938) = ЗПВЕ 5
ТІЗБ том 8 (1935) = ЗДІРТ 9	ТІЗБ том 19 (1938) = ЗПЗМ 21/22
ТІЗБ том 9 (1936) ³³ = ЗПВЕ 3	ТІЗ sic! (без т.) (1938) = ЗПМТ 5
ТІЗБ том 10 (1936) = ЗПМТ 3	ТІЗБ (без т.) (1939) = ЗПЗМ 23
ТІЗБ том 11 (1936) = ЗПЗМ 16	

Пост-Зообінські видання. По війні, після виокремлення зі складу київського Зообіну в окрему установу Інституту зоології (ІЗАН) започатковано «Труди Інституту зоології АН УРСР» (1948–1957)³⁴, переформатоване надалі у «Праці Інституту зоології АН УРСР» (1959–1964)³⁵. Згодом замість «Праць» сформували два міжвідомчі збірники — «Проблеми паразитології» (1961–1966) та «Проблеми зоології»³⁶ (1965–1966; рис. 5 b), а з 1967 р. на їхній основі і замість них (згідно з Постановою Президії АН УРСР № 45 від 19.02.1966) — періодичний 6-номерний журнал «Вестник зоологии».

На наступні 25 років «Вестник зоологии» став єдиним зоологічним журналом України. Після здобуття Україною незалежності з'явилися нові можливості (поліграфія, оргтехніка, альтернативне фінансування, відносна легкість реєстрації видань, вільний вибір мови й формату) й було започатковано низку нових українських журналів, серед яких — теріологічний, герпетологічний, по три орнітологічних та ентомологічних, два вісники природничих музеїв плюс відновлений 2005 року ЗПЗМ. Разом це склало 11 видань, які взяли до себе левову частку загального обсягу зоологічних публікацій. Разом із розквітом численних вісників і наукових записок університетів настала епоха профіциту доступних видань, дефіциту якісних статей і засилля «надлишкових» публікацій. Проте загально-зоологічного українського видання так і не з'явилося.

Обговорення

Історія розвитку академічних зоологічних видань є непростю. Не всі її важливі деталі вдалося з'ясувати, проте чимало забутих і затертих подій, джерел, дат та імен, зв'язок між окремими подіями, спадкоємності видань ми змогли віднайти й повернути із забуття.

³² Випуск 13 ЗПЗМ (1934) також мав неповний колонтитул, проте саме з цього тому з'явилося позначення ЗПЗМ як випусків «Трудів Інституту зоології та біології» з відповідними номерами томів.

³³ На обкладинці видання (на відміну від титульної сторінки і колонтитулів) вказано «1937».

³⁴ Видання міняло й мовний формат. Наприклад, найперший його випуск 1947 р. мав назву «Праці першої наукової конференції паразитологів УРСР» (Маркевич, 1947), том 3 за 1950 р. мав назву «Труди Інституту зоології» з підзаголовком для саме цього тому «Екологія. Морфологія», а том 6 (Гризуни леса...) за 1951 р. видано як «Труди Інституту зоології» (рос.). Видання започатковано, коли директором ІЗАН був О. Маркевичем (1948–1950 рр.).

³⁵ Огляди публікацій в «Трудах...» та «Працях Інституту зоології» представлено в журналі «Вестник зоологии» (Белик, 1970; Табина, 1970).

³⁶ У 1965–1966 рр. вийшло три тематичні видання серії «Проблеми зоології», присвячені екології та поширенню хребетних України (Підоплічко, 1965; Воїнственський, 1966) та комахам Карпатського регіону (Підоплічко, 1966); того ж 1966 р. вийшли 5 та 6 випуски із серії «Проблеми паразитології» (Мазурмович, 1966 а, б). У ті ж роки започатковано палеонтологічну серію, в якій вийшов перший (єдиний) випуск «Викопні фауни України і суміжних територій» (Підоплічко, 1962) та 9 випусків «Природная обстановка и фауны прошлого» (Вид-во АН УРСР, 1963–1975). Цими виданнями було забезпечено перехід до появи періодичного видання «Вестник зоологии» (з 2016 як англomовний *Vestnik zoologii*).

І «Український зоологічний журнал» посідає в цій історії важливе місце: він є першим, а тому ключовим часописом у розвитку зоології в Україні, формуванні площадки для викладення думок і фактів та обміну ними. На жаль, посилянє на УЗЖ вкрай мало, що можна пояснити тільки його штучним забуттям (електронні версії обох чисел скоро буде викладено у мережі). На диво, у спогадах Є. Решетник (1970) про М. Шарлеманя, який був ініціатором, упорядником і редактором УЗЖ, — як у самому тексті монографії, так і в бібліографії дослідника — також немає жодної згадки УЗЖ.

Ніша «Українського зоологічного журналу» як основного україномовного видання про фауну України виявилася незреалізованою. На його місце спочатку прийшли видання, які були не так рупорами галузі, як збірниками праць певних установ, проте й вони скоро згасли (зокрема й «Збірник праць Зоологічного музею» та «Труди Інституту зоології»). Вузькоспеціальні видання, які виникли в останні 20–30 років (Західноукраїнський зоологічний огляд, Український орнітологічний журнал «Беркут», Праці Теріологічної школи, Збірник праць Азово-Чорноморської орнітологічної станції «Бранта», Праці Західноукраїнського орнітологічного товариства «Troglodytes», Праці Українського герпетологічного товариства), є занадто спеціалізованими для загальної площадки.

У розвиток видавничого буму на зорі незалежності сталася спроба випуску загально-зоологічного видання — «Західноукраїнський зоологічний огляд», яке готували колеги з Державного природознавчого музею, Інституту екології Карпат НАН України та Львівського державного університету ім. Івана Франка (упорядник В. Різун) (рис. 5 с). Проте вийшов лише один випуск, № 1 за 1994 р., формату А5, обсягом 82 с., з мінімальним накладом. Видання залишилося невідомим загалу, хоча статті з нього (напр. Різун, 1994; Бокотей, Соколов, 1994; Войчишин, 1994) й отримали певну кількість цитувань.

Отже, ніша загально-зоологічних видань, важливих для просвіти й освіти (концепції зоогеографії, таксономії, номенклатури), орієнтованих на вивчення місцевої фауни (рідкісні та чужорідні види, їх охорона та моніторинг), на українську аудиторію та по-суті україноцентричну тематику (фауністика, діагностика, зооніміка, мисливство, краєзнавство, зоокультура, історія досліджень) хоча й існує, розпорошена по різних виданнях, і єдиного майданчика для викладу й обговорення таких матеріалів немає. Попри те, що існують теми, однаково важливі незалежно від об'єктів досліджень, за якими диференційовані (спеціалізовані) зоологічні видання.

Попри це, такі ідеї стають дедалі нереальними, оскільки стратегією видавничої активності стає все більше заохочення українських науковців до публікацій у закордонних високорейтингових виданнях (див. Яцків, 2013). Хоча навряд чи заохочення до друку в іноземних виданнях і скорочення власних видань характерні для інших європейських країн, проте ми маємо саме такі процеси, при тому яскраво виразні. І тому перспективи відновлення таких часописів, як «Український зоологічний журнал», якщо розглядати їх за сучасними критеріями фахових видань, на сьогодні є примарними.

Подяки

Наша подяка всім, хто сприяв проведенню цього дослідження і пошуку важкодоступних джерел, зокрема О. Дятловій, В. Константіновій, Е. Король, В. Корнеєву, Л. Ластиковій, О. Мануїлової, В. Різуну, В. Чумаку. Дякуємо колегам, які взяли участь в обговоренні викладених ідей — З. Баркасі, В. Корнеєву, Е. Король, Ю. Некрутенку, Є. Писанцю, В. Різуну. Наша подяка В. Кавурці за допомогу у виготовленні електронних версій давніх видань та Н. Новиченко за редакційну підготовку статті до друку.

Література

Артоболєвський, Ю. 1923. До одонатофауни Полтавщини. *Український зоологічний журнал*, 2: 12. [Artobolevsky, Yu. 1923. About dragonfly fauna of Poltava region. *Ukrainian Zoological Journal*, 2: 12. (In Ukrainian)]

- Белик, А. Ф. (сост.). 1970. Систематический указатель к изданию: «Труды Института зоологии АН УРСР» за 1948–1957 г. г. *Вестник зоологии*, № 2: 85–90. [Belik, A. F. (comp.). 1970. Systematic index to the publication of “Proceedings of the Institute of Zoology, AS of UkrSSR” for 1948–1957. *Vestnik Zoologii*, No. 2: 85–90. (In Russian)]
- Бианки, В. В. 2004. Орнитолог Сергей Иванович Снигиревский. *Русский орнитологический журнал*, **272**: 835–851. <https://goo.gl/aSrVgm> [Bianki, V. V. 2004. Ornithologist Sergey Ivanovich Snigirevsky. *Russian Ornithological Journal*, **272**: 835–851. (In Russian)]
- Бидзиля, А. В. 2011. Обзор выемчатокрылых молей (Lepidoptera, Gelechiidae) Киевской области. *Українська ентомофауністика*, **2** (5): 3–11. <https://goo.gl/WCQXbL> [Bidzilia, O. V. 2011. Gelechiid moths (Lepidoptera) of Kyiv region (Ukraine). *Ukrainska Entomofaunistyka*, **2** (5): 3–11. (In Russian)]
- Бокотей, А. А., Н. Ю. Соколов. 1994. Білобровий дрізд (*Turdus iliacus* L.) на Західній Україні. *Західноукраїнський зоологічний огляд*, **1**: 47–50. [Bokotey, A. A., N. Yu. Sokolov. 1994. The redwing (*Turdus iliacus* L.) in Western Ukraine. *West-Ukrainian Zoological Review*, **1**: 47–50. (In Ukrainian)]
- Василюк, О. В. 2016. Надморські та піскові «заповідники». *Заповідна справа*, **22** (1): 16–21. <https://goo.gl/3dxZBZ> [Vasyliuk, O. V. 2016. Seaboard and sandy “reserves.” *Nature Conservation*, **22** (1): 16–21. ISSN 1729-7184. (In Ukrainian)]
- Верстюк, В. 2009. Програма № 8, присвячена 90-ій річниці створення Національної академії наук України. *Український інститут національної пам'яті* (веб-сайт). <https://bit.ly/2nSIUbo> [Verstiuk, V. 2009. Program number 8, devoted to the 90th anniversary of the creation of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Ukrainian Institute of National Memory* (website). <https://bit.ly/2nSIUbo> (In Ukrainian)]
- Виноградов, Б. С. 1933. До вивчення бабака (*Marmota bobak* Müll.) як землерія. *Журнал Біо-Зоологічного Циклу ВУАН*. № 3 [7]: 149–157. [Vinogradov, B. S. 1933. Zum Studium des Murmeltieres (*Marmota bobak* Müll.) als eines Erdwühlers. *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, No. 3 [7]: 149–157. (In Ukrainian)]
- Висоцький, Г. 1921. Про зінське щеня (*Spalax* sp.) й кротовини. *Зоологічний журнал України*, **1**: 16–19. [Vysotsky, G. 1921. About mole rat (*Spalax* sp.) and molehills. *Ukrainian Zoological Journal*, **1**: 16–19. (In Ukrainian)]
- Войчишин, В. К. 1994. Про місцезнаходження іхтіофауни Раннього Девону Поділля. *Західноукраїнський зоологічний огляд*, **1**: 63–77. [Voichyshyn, V. K. 1994. On the location of fish fauna from Lower Devonian of Podolia. *West-Ukrainian Zoological Review*, **1**: 63–77. (In Ukrainian)]
- Воїнственський, М. А. (ред.). 1966. *Екологія та історія хребетних фауни України*: Республіканський міжвідомчий збірник. Наукова думка, Київ, 1–204. (Серія: Проблеми зоології; [2]). [Voinstvensky, M. A. (ed.). 1966. *Ecology and History of Vertebrate Fauna of Ukraine*: Republican interdepartmental collection. Naukova Dumka Press, Kyiv, 1–204. (Series: Problems of Zoology; [2]). (In Ukrainian)]
- Волянський, Б. 1929. Замітки про звірів Керченського півострова (Крим). *Збірник праць Зоологічного музею*, **7**: 29–36. (= *Труди Фізично-Математичного відділу ВУАН*, **13** (1): 27–34). [Voliansky, B. Notes about mammals from Kerch peninsula (Crimea). *Trudy of Physical-Mathematical Department, All-Ukr. Acad. Sci.*, **13** (1): 27–34. (In Ukrainian)]
- Воскобойников, М. М. (ред.). 1936. *Збірник праць з морфології тварин [Ноти]*. Ч. 3. Вид-во АН УССР, Київ, 1–208. (Труди Інституту зоології та біології; Том 10). [Voskoboynikov, M. M. (ed.). 1936. *Travaux sur la Morphologie des Animaux*. Part. 3. Acad. Sci. Press, Kyiv, 1–208. (In Ukrainian)]
- Горб, С. М., Р. С. Павлюк, З. Д. Спуріс. 2000. *Бабки (Odonata) України: фауністичний огляд*. Інститут зоології НАН України, Київ, 1–155. (Вестник зоології Supplement № 15). [Gorb, S. N., R. S. Pavljuk, Z. D. Spuris. 2000. *Odonata of Ukraine: a Faunistic Overview*. Institute of zoology, NAS of Ukraine, Kyiv, 1–155. (Vestnik zoologii Supplement No. 15). (In Ukrainian)]
- Грама, В. М. 2009. Степовий науково-дослідний інститут — заповідник «Чаплі» (1929–1932 pp.): Нові сторінки з історії біоценологічних досліджень в Асканії-Нова. *Вісті Харківського ентомологічного товариства*, **16** (2008), (1–2): 78–86. [Grama, V. M. 2009. Steppe Research Institute — Reserve ‘Chaply’ (1929–1932): New pages of history of biocenological researches in Ascania-Nova. *Kharkiv Entomological Society Gazette*, **16** (2008) (1–2): 78–86. (In Ukrainian)]
- Добржанський, Т. 1921 а. До фауни сонечок (Coccinellidae) Волині та Поділля. *Зоологічний журнал України*, **1**: 20–23. [Dobrzhansky, T. 1921. On the fauna of the Coccinellidae of Volhynia and Podolia. *Ukrainian Zoological Journal*, **1**: 20–23. (In Ukrainian)]
- Добржанський, Т. 1921 б. *Tachea vindobonensis* Fer. в околицях Києва. *Зоологічний журнал України*, **1**: 25. [Dobrzhansky, T. 1921. *Tachea vindobonensis* Fer. in the vicinity of Kyiv. *Ukrainian Zoological Journal*, **1**: 25. (In Ukrainian)]
- Добржанський, Т. 1923 а. Замітка про географічне поширення деяких цикад (Cicadidae). *Український зоологічний журнал*, **2**: 6–8. [Dobrzhansky, T. 1923. A note on the geographical distribution of some cicadas (Cicadidae). *Ukrainian Zoological Journal*, **2**: 6–8. (In Ukrainian)]
- Добржанський, Т. 1923 б. *Buliminus (Chondrula) tridens* Müll. на Київщині та Поділлі. *Український зоологічний журнал*, **2**: 12. [Dobrzhansky, T. 1923. *Buliminus (Chondrula) tridens* Müll. in Kyiv region and Podillia. *Ukrainian Zoological Journal*, **2**: 12. (In Ukrainian)]
- Дубняк, К. 1923. *Український зоологічний журнал*. *Червоний шлях (місячник)*. *Бібліографія*. Харків, **9** (7): 249. <http://bit.ly/2H8nfTt> [Dubnyak, K. 1923. *Ukrainian Zoological Journal*. *Red way (monthly)*. *Bibliography*. Kharkiv, **9** (7): 249. (In Ukrainian)]

- Дунаїв, В. 1932. До питання гібридизації у ставовому рибництві. *Журнал Біо-Зоологічного Циклу ВУАН*, 4: 105–109. [Dunayiv, V. 1932. On the problem of hybridization in pond fish farming. *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, 4: 105–109. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І., О. Годлевська. 2008. Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках Збірника праць Зоологічного музею. *Праці Теріологічної школи*, 9: 299–307. [Zagorodniuk, I., L. Godlevska. 2008. Old issues of zoological line in Ukraine and theriology at pages of Proceedings of Zoological Museum NAS of Ukraine. *Proceedings of the Theriological School*, 9: 299–307. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2011. Іван Сахно та розвиток зоології й музейної справи на Луганщині: історичні розвідки. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 9: 69–89. [Zagorodniuk, I. 2011. Ivan Sakhno and development of zoology and museology in Luhansk region: historical investigations. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 9: 69–89. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2013. Всеволод Великанів — дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 11: 115–134. [Zagorodniuk, I. 2013. Vsevolod Velykaniv as investigator of fauna of Ukraine in 1920–1930s: biography, collections, publications. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 11: 115–134. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2015 а. Етапи формування і датування найдавнішої історії колекцій Національного науково-природничого музею НАН України. Загороднюк, І. (ред.). *Природничі музеї: роль в освіті та науці* (Матеріали IV Міжнародної наукової конференції). Частина 2. Київ, 161–163. [Zagorodniuk, I. 2015. Stages of Formation and Dating the Earliest History of the National Museum of Natural History of Ukraine. In: Zagorodniuk, I. (ed.). *Natural History Museums: The Role in Education and Science* (Proceedings of the IV International Scientific Conference). Part 2. Kyiv, 161–163. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І. 2015 б. Богдан Волянський — яскрава постать української зоології 1920–1930-х років. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, 69: 3–19. [Zagorodniuk, I. 2015. Bohdan Voliansky as bright person in Ukrainian zoology of 1920–1930s. *Visnyk of the Lviv Univ. Series Biology*, 69: 3–19. (In Ukrainian)]
- Збірник... 1919. *Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. Друк. Укр. наук. т-ва, Київ, I–IV, 1–88, I–XXXIV. (Видання Української академії наук).
- Звідомлення... 1923. *Звідомлення за 1921 рік*. Всеукраїнська академія наук. Вид-во Укр. Молоді, Берлін, 1–76. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008022>
- Звідомлення... 1927. *Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1926 рік*. Українська Академія наук. Друкарня Української Академії наук, Київ, 1–132. <http://bit.ly/2Eh3A9y>
- Зоологічний... 2017. Зоологічний журнал України. Національний науково-природничий музей НАН України (National Museum of Natural History, Ukraine). *Google Scholar*. <https://goo.gl/Y6J5Kn>
- Іванченко, М. М., Я. І. Стешенко (упорядн.). 1930. *Систематичний каталог видань Всеукраїнської академії наук 1918–1929*. Київ, 1–286. <https://goo.gl/Hb2ggm> [Ivanchenko, M. M., Ya. I. Steshenko (Comp.). 1930. *Catalogue systematique des publications de l'Academie des sciences d'Ukraine 1918–1929*. Kyiv, 1–286. (In Ukrainian)]
- Караваєв, В. 1926. Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею У.А.Н. *Труди Фізично-Математичного Відділу Укр. АН*. 4 (2) (36. пр. зоол. муз.; ч. 1): 21–30. [Karavaev, V. 1926. A brief essay on the development and modern state of the Zoological Museum U.A.S. *Proc. Physical-Mathematical Division of Ukr. Acad. Sci.* 4 (2) (Collect. of works of zool. mus., pt. 1): 21–30. (In Ukrainian)]
- Караваєв, В. 1934. *Фауна родини Formicidae (мурашки) України*. [Ч. 1]. Вид-во ВУАН, Київ, 1–164. (Труди Інституту зоології та біології ВУАН; [Без тому]. Сер. 1: Праці з систематики та фауністики). [Karawajew, W. 1934. *Die Fauna der Familie Formicidae (Ameisen) der Ukraine [Teil 1]*. Acad. Press, Kyiv, 1–164. (Travaux de l'Institut de Zoologie et Biologie de l'Académie des Sciences d'Ukraine. Série 1: Travaux systématiques et faunistiques). (In Ukrainian)]
- Караваєв, В. 1936. *Фауна родини Formicidae (мурашки) України. II Частина (закінчення)*. Вид-во АН УСРР, Київ, 1–316. (Труди Інституту зоології та біології АН УСРР; [Без тому]. Сер. 1: Праці з систематики та фауністики). [Karawajew, W. 1936. *Die Fauna der Familie Formicidae (Ameisen) der Ukraine. Teil 2*. Acad. Press, Kyiv, 1–316. (Travaux de l'Institut de Zoologie et Biologie de l'Académie des Sciences d'Ukraine. Série 1: Travaux systématiques et faunistiques). (In Ukrainian)]
- Кирпиченко, М. 1932. Матеріали до орнітофауни Білоцерківщини. *Журнал Біо-Зоологічного Циклу ВУАН*, 4: 91–104. [Kyrpychenko, M. 1932. Material to the ornithofauna of the Bila Tserkva Region. *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, 4: 91–104. (In Ukrainian)]
- Коновець, О. Ф. 2002. Наукова комунікація в Україні в 20–30-ті роки ХХ ст. *Наукові записки Інституту журналістики*, 8: 163–171. <https://goo.gl/YVvkrq> [Konovets, O. F. 2002. Scientific communication in Ukraine in the 20–30th years of the XX century. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 8: 163–171. (In Ukrainian)]
- Коробченко, М. 2016. Євдокія Решетник (1903–1996) — видатна постать в історії академічної зоології та екології в Україні. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 14: 136–146. [Korobchenko, M. 2016. Evdokia Reshetnyk (1903–1996) — an outstanding figure in the history of academic zoology and ecology in Ukraine. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 14: 136–146. (In Ukrainian)]
- Корнеев, В. О. 2014. Справжнє життя Сергія Лесного (матеріали до біографії Сергія Яковича Парамонова). *Українська ентомофауністика*, 5 (1): 7–42. <https://goo.gl/uVrH9T> [Korneyev, V. O. 2014.

- The Real Life of Sergey Lesnoy (materials for Sergei Yakovlevich Paramonov's biography). *Ukrainska Entomofaunistyka*, 5 (1): 7–42. (In Ukrainian)]
- Кочан, І. 2011. Українське термінознавство 1920-х років: погляд з позицій ХХІ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 52: 122–129. [Kochan, I. 2011. Ukrainian terminology of the 1920-ies: view from the twenty first century. *Visnyk of the Lviv University. Series Philology*, 52: 122–129. (In Ukrainian)]
- Кримський, А. (ред.). 1919. *Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. Українське наукове товариство, Київ, I–IV + 1–88 + I–XXXIV. <https://goo.gl/ts8sv2> [Krymsky, A. (ed.). 1919. *Collection of works of the Commission for drafting a bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv*. Ukrainian Scientific Society, Kyiv, I–IV + 1–88 + I–XXXIV. (In Ukrainian)]
- Круликовський, Л. 1921. Сучасні «хатні» метелики (Lepidoptera) Києва та його околиць. *Зоологічний журнал України*, 1: 26. [Krulykovsky, L. 1921. Modern “domestic” butterflies (Lepidoptera) of Kyiv and its outskirts. *Ukrainian Zoological Journal*, 1: 26. (In Ukrainian)]
- Кузеля, З. (ред.). 1918. *Рік 1918 на Україні..* Друкарня Союзу визволення України, Зальцведель, 1–40. [Kuzelia, Z. (ed.). 1918. *Year 1918 in Ukraine*. Printing House of the Union of Liberation of Ukraine, Salzwedel, 1–40. (In Ukrainian)]
- Кущлакова, В. В. 2013. «Вісник природознавства» Харківського наукового товариства та його внесок у розвиток природничих наук у 1920-ті роки. *Вісник Національного технічного університету «Харківський Політехнічний Інститут»*. Серія: Історія науки і техніки, 10 [984]: 74–81. [Kushlakova, V. V. 2013. “Visnyk Pryrodoznavstva” of the Kharkiv Scientific Society and its contribution into the development of natural sciences in the 1920s. *Bulletin of the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”*. Series: *History of Science and Technology*, 10 [984]: 74–81. (In Ukrainian)]
- Лебедев, А. Г. (ред.). 1933. *Збірник праць сектору екології наземних тварин. Ч. 1*. Інститут зоології та біології УАН, Київ, 1–144. [Lebedev, A. G. (ed.). *Recherches sur l'ecologie des animaux terrestres*. Part 1. Ukr. Acad. Sci, Kyiv, 1–144. (In Ukrainian)]
- Лебедев, А. Г. (ред.). 1935. *Збірник праць відділу екології наземних тварин. Ч. 2*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1–264. (Труди Інституту зоології та біології УАН, Том 2). [Lebedev, A. G. (ed.). *Recherches sur l'ecologie des animaux terrestres*. Part 2. Ukr. Acad. Sci., Kyiv, 1–264. (In Ukrainian)]
- Лебедев, А. Г. (ред.). 1936. *Збірник праць відділу екології наземних тварин. Ч. 3*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–168. (Труди Інституту зоології та біології УАН, Том 9). [Lebedev, A. G. (ed.). *Recherches sur l'ecologie des animaux terrestres*. Part 3. Ukr. Acad. Sci., Kyiv, 1–168. (In Ukrainian)]
- Лобков, В. А., Л. В. Рясиков, Ю. В. Суворов. 2013. Этапы развития Зоологического музея Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Біологія*, 18 (4) [33]: 83–93. <https://goo.gl/WPfyQs> [Lobkov, V. O., L. V. Riasikov, Y. V. Suvorov. 2013. The stages of the development of the Zoological museum of Odesa National Mechnykov University. *Visnyk of Odesa National University. Series Biology*, 18 (4) [33]: 83–93. (In Russian)]
- Мазурмович, Б. Н. (ред.). 1966 а. *Краевая паразитология и природная очаговость трансмиссивных болезней*: Республиканский межведомственный сборник. Наукова думка, Київ, 1–172. (Серія: Проблеми паразитології; Вып. 5). [Mazurmovich, B. N. (ed.). 1966 а. *Regional Parasitology and Natural Focal Point of Transmission Diseases*: Republican interdepartmental collection. Naukova Dumka, Kyiv, 1–172. (Series: Problems of Parasitology; Part 5). (In Russian)]
- Мазурмович, Б. Н. (ред.). 1966 б. *Паразиты, промежуточные хозяева и переносчики*: Республиканский межведомственный сборник. Наукова думка, Київ, 1–244. (Серія: Проблеми паразитології; Вып. 6). [Mazurmovich, B. N. (ed.). 1966. *Parasites, Intermediate Hosts and Carriers*: Republican interdepartmental collection. Naukova Dumka Press, Kyiv, 1–244. (Series: Problems of Parasitology; Part 6). (In Russian)]
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського університету, Київ, 1–229. [Mazurmovych, B. M. 1972. *Development of Zoology in Ukraine*. Kyiv Univ. Press, Kyiv, 1–229. (In Ukrainian)]
- Маркевич, О. П. (ред.). 1947. *Праці Першої наукової конференції паразитологів УРСР*. Академія наук УРСР, Київ, 1–181. (Труди Інституту зоології; Вып. 1). [Markevich, O. P. (ed.). 1947. *Works of the First Scientific Conference of Parasitologists of the Ukrainian SSR*. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv, 1–181. (Proceedings of the Institute of Zoology, Vol. 1). (In Ukrainian)]
- Машталер, Г. А. 1932. Поняття про вид в біології. *Праці Одеської філії науково-дослідного зоолого-біологічного інституту*. Вып. 1: 76–100. [Mashtaler, G. A. 1932. Species concept in biology. *Proceedings of the Odesa Branch of the Research Zoo-Biological Institute*. Вып. 1: 76–100. (In Ukrainian)]
- Медведев, С. И. 1933. Заповедник «Чапלי» и его значение в изучении природных условий степи. Зоо-БИН при ХГУ, Харьков, 1–21. (Рукопись. Написана 10.02.1933 г.) (цит. за: Грамма, 2009). [Medvedev, S. I. 1933. Chapli Nature Reserve and its importance in the study of the natural conditions of the Steppe. *ZooBIN at the KhGU, Kharkiv*, 1–21. (Manuscript, written on February 10, 1933) (In Russian)]
- Некрутенко, Ю. 2003. Передмова до українського перекладу. *Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури*. Видання четверте. Київ, IX–XXV. [Nekrutenko, Yu. 2003. Preface to the Ukrainian translation. *International Code of Zoological Nomenclature*. Fourth Edition. Kyiv, IX–XXV. (In Ukrainian)]
- Онопрієнко, В. Л., Т. О. Щербань. 2008. *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*. ДП «Інформ.-аналіт. агентство», Київ, 1–352. [Onoprienko, V. L., T. O. Shcherban. 2008. *Sources on the*

- history of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. Information and Analytical Agency, Kyiv, 1–352. (In Ukrainian)]
- Орлик, О. 2009. Журнальні видання 20–30-х років ХХ століття як джерело дослідження видавничої справи в Україні. *Вісник Книжкової палати*, **6**: 37–40. <https://goo.gl/p6D1gw> [Orlyk, O. 2009. Magazine editions 20–30th years of the twentieth century as a source of research on publishing in Ukraine. *Bulletin of the Book Chamber*, **6**: 37–40. (In Ukrainian)]
- Паночіні, С. 1923. До питання про усталення української природничої таксономії. *Український зоологічний журнал*, **2**: 2–4. [Panochini, S. 1923. On the institutionalization Ukrainian natural taxonomy. *Ukrainian Zoological Journal*, **2**: 2–4. (In Ukrainian)]
- Паночіні, С. 1928. У справі усталення української природничої таксономії. *Вісник Інституту української наукової мови*, **1**: 39. [Panochini, S. 1928. In the establishment of the Ukrainian natural taxonomy. *Bulletin of the Institute of Ukrainian Scientific Language*, **1**: 39 (In Ukrainian)]
- Паночіні, С. 1931. *Словник біологічної термінології*. Науково-дослідчий інститут мовознавства ВУАН. Радянська школа, Харків, 1–89. (Серія практичних словників; Вип. 4). <https://goo.gl/ti9N4u> [Panochini, S. *Biological Dictionary*. Institute of Linguistics AS of Ukraine. Radianska shkola, Kkrakiv, 1–89. (In Ukrainian)]
- Парамонов, С. 1921. Муха-жалібниця *Anthrax occultus* Mg (Diptera на Київщині). *Зоологічний журнал України*, **1**: 25–26. [Paramonov, S. 1921. The fly *Anthrax occultus* Mg (Diptera) in Kyiv region. *Ukrainian Zoological Journal*, **1**: 25–26. (In Ukrainian)]
- Періодичні... 1956. *Періодичні видання УРСР 1918–1950. Журнали. Бібліографічний довідник*. Вид-во Книжкової палати УРСР, Харків, 1–232. [Periodical ... 1956. *Periodicals of the Ukr. RSR from 1918 to 1950. Magazines Bibliographic Guide*. Publishing House of the Book Chamber of the Ukr. SSR, Kharkiv, 1–232. (In Ukrainian)]
- Підоплічка, І. Г. 1933. Матеріали до вивчення діяльності землерийв. *Журнал Біо-Зоологічного Циклу ВУАН*, **3** [7]: 137–148. [Pidoplichka, I. G. 1933. Materials for the study of the activity of burrowing animals. *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, **3** [7]: 137–148. (In Ukrainian)]
- Підоплічко, І. Г. (ред.). 1962. *Викопні фауни України і суміжних територій*. Вип. 1. Інститут зоології, Академія наук Української РСР, Київ, 1–172. [Pidpolichko, I. G. (ed.). 1962. *Fossil Fauna of Ukraine and Adjoining Territories*. Vol. 1. Institute of Zoology, AS of Ukrainian SSR, Kyiv, 1–172. (In Ukrainian)]
- Підоплічко, І. Г. (ред.). 1965. *Наземні хребетні України (екологія, поширення, історія фауни)*: Республіканський міжвідомчий збірник. Наукова думка, Київ, 1–124. (Серія: Проблеми зоології; [1]). [Pidoplichko, I. G. (ed.). 1965. *Terrestrial Vertebrates of Ukraine (ecology, distribution, history of fauna)*: Republican interdepartmental collection. Naukova Dumka Press, Kyiv, 1–124. (Series: Problems of Zoology; [1]). (In Ukrainian)]
- Підоплічко, І. Г. (ред.). 1966. *Комахи Українських Карпат і Закарпаття*: Республіканський міжвідомчий збірник. Наукова думка, Київ, 1–176. (Серія: Проблеми зоології; [3]). [Pidoplichko, I. G. (ed.). 1966. *Insects of the Ukrainian Carpathians and Transcarpathia*: Republican interdepartmental collection. Naukova Dumka Press, Kyiv, 1–176. (Series: Problems of Zoology; [3]). (In Ukrainian)]
- Погребняк, Л. П., Н. С. Пивоварова. 1969. Систематичний покажчик до видання Інституту зоології АН УРСР «Збірник праць Зоологічного музею» за 1926–1963 рр. *Збірник праць Зоологічного музею*, **33**: 11–22. [Pogrebniak, L. P., N. S. Pyvovarova. 1969. A systematic index to the edition of the Institute of Zoology of Ukrainian AS: “A Collection of the Researches of the Zoological Museum” for 1926–1963. *Collection of Works of the Zoological Museum*, **33**: 11–22. (In Ukrainian)]
- Портенко, Л. 1923. Орнітологічні знахідки на Звиногородщині. *Український зоологічний журнал*, **2**: 11. [Portenko, L. 1923. Ornithological records in Zvenyhorodka district. *Ukrainian Zoological Journal*, **2**: 11. (In Ukrainian)]
- Решетник, Е. 1970. Памяти Н. В. Шарлеманя. *Вестник зоологии*, № 6: 87–89. [Reshetnyk, E. 1970. In memory of N. V. Charlemagne. *Vestnik zoologii*, No. 6: 87–89. (In Russian)]
- Різниченко, В. 1918. Про діяльність Природничої Секції Українського Наукового Товариства в Києві і перспективи її дальшого розвою. *Вісти Природничої Секції У.Н.Т.*, **1** (1): 4–7. [Riznychenko, V. 1918. About activity of the Natural Section of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv and the prospects for its further development. *News of the Natural Section of Ukrainian Scientific Society*, **1** (1): 4–7. (In Ukrainian)]
- Різниченко, В. 1919. Діяльність Природничої Секції Українського Наукового Товариства в Києві. *Вісти Природничої Секції У.Н.Т.*, **1** (2): 61–64. [Riznychenko, V. 1919. Activity of the Natural Section of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. *News of the Natural Section of Ukrainian Scientific Society*, **1** (2): 61–64. (In Ukrainian)]
- Різниченко, В. 1929. Природничача течія в Українському науковому товаристві в Києві. *Україна*, **32**: 38–41. (передрук в: Онопрієнко, Щербань, 2008: 177–180). [Riznychenko, V. 1929. Natural trend in the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. *Ukraine*, **32**: 38–41. (In Ukrainian)]
- Різун, В. Б. 1994. Каталог жуличей (Coleoptera, Carabidae) Західної України. 1. Рід *Cicindela* L. *Західноукраїнський зоологічний огляд*, **1**: 16–28. [Rizun, V. B. 1994. Catalogue of Carabidae (Coleoptera) from Western Ukraine. 1. Genus *Cicindela* L. *West-Ukrainian Zoological Review*, **1**: 16–28. (In Ukrainian)]
- Скоробогатов, Е. В., Т. А. Атемасова. 2001. Динаміка ареала європейського бобра (*Castor fiber* Linnaeus) в Україні. Нові знахідки в северо-восточном регионе. *Биологический вестник*, **5** (1–2): 119–123.

- [Skorobogatov, Eu. V., T. A. Atemasova. 2001. The area dynamics of European Beaver (*Castor fiber* Linnaeus) population in Ukraine. New finds in the North-Eastern part of Ukraine. *Biologicheskyy vestnik*, 5 (1–2): 119–123. (In Russian)]
- Снігірєвський, С. І. 1923. Список птахів, що їх спостерігали на островах Сиваша — Петрівка і Узган-Тугай з 13 по 15 травня 1922. *Український Зоологічний Журнал*, 2: 9–10. [Snihyrevskiy, S. I. 1923. List of birds observed on the islands of Sivash — Petrivka and Uzgan-Tugay from May 13 to 15, 1922. *Ukrainian Zoological Journal*, 2: 9–10. (In Ukrainian)]
- Сохань, П. С. (ред.). 1998. *Історія Національної академії наук України. 1929–1933. Документи і матеріали*. Київ, 1–544. [Sokhan, P. S. (ed.). 1998. *History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1929–1933. Documents and Materials*. Kyiv, 1–544. (In Ukrainian)]
- Станчинский, В. В. (ред.). 1933. *Проблемы биоценологии*: Материалы для работ секции биоценологии V-го Всесоюзн. съезда зоологов. Гос. мед. изд-во УССР, Харьков, 1–83. (надзаг.: Труды сектора экологии Зоолого-биологического института при Харьковском государственном университете; Том 1, вып. 1). [Stanchinsky, V. V. (ed.). 1933. *Problems of Biocenology: Materials for the Work of the Biocenology Section of the 5th All-Union Congress of Zoologists*. Med. Publ. of Ukr. SSR, Kharkiv, 1–83. (Proceedings of the Sector of Ecology in ZOOBIN at the Kharkiv State Univ.; Vol. 1, Iss. 1). (In Ukrainian)]
- Станчинский, В. В. 1933 а. К пониманию биоценозов. *Труды сектора экологии Зоолого-биологического института при Харьковском университете*, 1 (1: Проблемы биоценологии): 20–27. [Stanchinsky, V. V. 1933. To the understanding of biocenoses. *Proceedings of the Ecology Sector of the Zoological and Biological Institute at Kharkov University*, 1 (1: Problems of Biocenology): 20–27. (In Russian)]
- Станчинский, В. В. 1933 б. Среда жизни и ее подразделения. *Труды Сектора экологии Зоолого-биологического института при Харьковском университете*, 1 (1: Проблемы биоценологии): 38–56. [Stanchinsky, V. V. 1933. The environment of life and its subdivisions. *Proceedings of the Ecology Sector of the Zoological and Biological Institute at Kharkov University*, 1 (1: Problems of Biocenology): 38–56. (In Russian)]
- Табина, О. В. (сост.). 1970. Систематический указатель к изданию «Праці Інституту зоології АН УРСР» за 1959–1964 г. г. *Вестник зоології*, № 5: 90–93. [Tabina, O. V. (comp.). 1970. A systematic index to the publication of the “Works of Institute of Zoology, AS of Ukr. RSR” for 1959–1964. *Vestnik zoologii*, No. 5: 90–93. (In Ukrainian)]
- Товмаченко, В. М. 2012. Видатні вчені-аграрії періоду становлення та розвою Української академії наук (1918–1931). *Вісник аграрної історії*, 3: 220–231. [Tovmachenko, V. M. 2012. Prominent scientists-agrarians of becoming period and to development of the Ukrainian Academy of Sciences (1918–1931). *Journal of Agricultural History*, 3: 220–231. (In Ukrainian)]
- Третьяков, Д. К. 1932. Одеська філія науково-дослідного зоолого-біологічного інституту. *Праці Одеської філії Науково-дослідного зоолого-біологічного інституту*, 1: 3–6. [Tretiakov, D. K. 1932. Odesa branch of the Scientific-Research Zoological-Biological Institute. *Proceedings of the Odesa Branch of the Scientific-Research Zoology-Biological Institute*, 1: 3–6. (In Ukrainian)]
- Україна... 2006. *Україна: Хроніка XX століття. Рік 1921*: Довідкове видання. Ін-т історії України НАН України, Київ, 1–289. (за: <http://history.org.ua/uk/chronology/12421>) [Ukraine... 2006. *Ukraine: A Chronicle of the XX Century. Year 1921*: Reference Edition. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1–289. (In Ukrainian)]
- Утевський, А. Ю., В. П. Кудокотцев, Н. Л. Чеберяченко. 2012. Нарис з історії кафедри зоології та екології тварин. *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна* (веб-сайт). <https://goo.gl/HRyAJH>, 19.11.2012. [Utievsky, A. Yu., V. P. Kudokotsev, N. L. Cheberiyachenko. 2012. Essay on the history of the Department of Zoology and Animal Ecology. *Kharkiv National University named after V. N. Karazin* (website). 19.11.2012. (In Ukrainian)]
- Хохлова, О. М. 1998 а. М. В. Шарлемань та його внесок у розвиток біології в Україні: Автореф. дис. ... канд. іст. наук; спец. 07.00.07 — Історія науки. Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва НАН України, Київ, 1–12. <https://goo.gl/EWQUXU> [Khohlova, O. M. 1998. N. V. Sharleman and His Contribution to the Development of Biology in Ukraine. Absattract of PhD thesis in history. G. M. Dobrov Centre of Research on Scientific-technical Potential and History of Science, NAS of Ukraine, Kyiv, 1–12. (In Ukrainian)]
- Хохлова, О. М. 1998 б. М. В. Шарлемань. *Життєвий шлях. Наукова спадщина*. Полтава, 1–160. [Khokhlova, O. M. 1998. M. V. Charlemagne. *Way of Life. Scientific Heritage*. Poltava, 1–160. (In Ukrainian)]
- Храмов, Ю., С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко. 1993. *Рання історія Академії наук України : 1918–1921*. АН України, Відділення історії науки. Манускрипт, Київ, 1–245. <https://goo.gl/K17zCK> [Khramov, Yu., S. Ruda, Yu. Pavlenko, V. Kuchmarenko. 1993. *Early History of the Academy of Sciences of Ukraine: 1918–1921*. Academy of Sciences of Ukraine, Department of History of Science. Manuscript, Kyiv, 1–245. (In Ukraine)]
- Шарлемань, М. 1921 а. Бобер (*Castor fiber* L.) минулого і нашого часу. *Зоологічний Журнал України*, 1: 5–15. [Charlemagne, M. 1921 a. Beaver (*Castor fiber* L.) of the past and present. *Ukrainian Zoological Journal*, 1: 5–15. (In Ukrainian)]
- Шарлемань[, М.] 1921 б. Спостереження над бабками (Odonata) околиць Києва в 1919 р. *Зоологічний Журнал України*, 1: 26–27. [Charlemagne [, M.] 1921. Observations on dragonflies (Odonata) in the vicinity of Kyiv in 1919. *Ukrainian Zoological Journal*, 1: 26–27. (In Ukrainian)]

- Шарлемань, М. 1923 а. Водяні жаби України. *Український зоологічний журнал*, 2: 8–9. [Charlemagne, M. 1923. Water frogs of Ukraine. *Ukrainian Zoological Journal*, 2: 8–9. (In Ukrainian)]
- Шарлемань, М. 1923 б. Сокіл мандрівний (*Falco peregrinus* Tunst) на Київщині. *Український зоологічний журнал*, 2: 10. [Charlemagne, M. 1923. Peregrine falcon (*Falco peregrinus* Tunst) in Kyiv region. *Ukrainian Zoological Journal*, 2: 10. (In Ukrainian)]
- Шарлемань, М. 1925. Зоологічна Секція Українського Наукового Товариства. *Україна*, 5: 176–179. [Charlemagne, M. 1925. Zoological Section of Ukrainian Scientific Society. *Ukraine*, 5: 176–179. (In Ukrainian)]
- Шарлемань, М. 1932. Деякі завдання Зоологічного музею Зоо-біологічного інституту при ВУАН в добу реконструкції. *Журнал Біо-Зоологічного Циклу*, 1/2: 100–104. [Charlemagne, M. 1932. Einige Aufgaben des Zoologischen Museums des Zoologischen Instituts an der Allukrainischen Akademie der Wissenschaften während der Rekonstruktionsperiode. *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, 1/2: 100–104. (In Ukrainian)]
- Шарлемань, М. 1933 а. Матеріяли до питання про значення в рибному господарстві деяких видів хижкої риби. 1. Їжа окуня (*Perca fluviatilis*). *Журнал Біо-Зоологічного Циклу ВУАН*, 1 [5]: 129–151. [Charlemagne, M. 1933. Materials on the issue of the importance of certain species of predatory fish in of fish farming. 1. Food of perch (*Perca fluviatilis*). *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, 1 [5]: 129–151. (In Ukrainian)]
- Шарлемань, М. 1933 б. Матеріали до орнітології Державного лісостепового заповідника ім. Т. Шевченко та його околиць. *Журнал Біо-Зоологічного Циклу ВУАН*, 2 [6]: 93–108. [Charlemagne, M. 1933. Materials for ornithology of the Shevchenko State Forest-Steppe Nature Reserve and surrounding area. *Journal du Cycle Bio-Zoologique*, 2 [6]: 93–108. (In Ukrainian)]
- Шелюжко, Л. А. 1930. Памяти Леонида Константиновича Круликовского (К десятилетию кончины). *Русское энтомологическое обозрение*, 24 (3–4): 236–245. [Sheljuzhko, L. A. 1930. A la memorire de L. K. Krulikovskiy. *Revue Russe d'Entomologie*, 24 (3–4): 236–245. (In Russian)]³⁷
- Шмальгаузен, І. І. (ред.). 1935. Збірник дослідів над індивідуальним розвитком тварин: Продовження Збірників праць Біологічного інституту під керуванням І. І. Шмальгаузена. Вид-во Укр. АН, Київ, № 9, 1–174. (Труди Інституту зоології та біології; Том 8). [Schmalhausen, I. I. (ed.). 1935. *Collection of Experiments on Individual Development of Animals: Continuation of collections of works of the Biological Institute under the direction of I. I. Shmalhausen*. Ukr. Acad. Sci., Kyiv, No. 9, 1–174. (Proceedings of the Institute of Zoology and Biology, Volume 8). (In Ukrainian)]
- Щоголів, І., С. Паночіні. 1928. *Словник зоологічної номенклатури. Ч. 3. Назви безхребетних тварин. Evertebrata*. (Проект). Держ. вид-во України, Київ, 1–186. [Shchogoliv, I., S. Panochini. 1928. *Dictionary of Zoological Nomenclature. Ch. 3. The names of invertebrates. Evertebrata*. (Project). State Publishing House of Ukraine, Kyiv, 1–186. (In Ukrainian)]
- Ясь, О. В. 2005. Записки Українського наукового товариства в Києві. *Енциклопедія історії України*. НАН України. (електронне видання). <https://goo.gl/hTbahP> [Yas, O. 2005. Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. *Encyclopedia of Ukrainian History*. National Academy of Sciences of Ukraine. (Electronic edition). <https://goo.gl/hTbahP> (In Ukrainian)]
- Яцків, Я. С. 2013. Сучасний стан та проблеми української академічної наукової періодики. *Наука України у світовому інформаційному просторі: Збірник*. 8: 5–15. <https://goo.gl/xHhwTi> [Yatskiv, Ya. S. 2013. Current state and problems of the Ukrainian academic scientific periodicals. *Science of Ukraine in the World Information Space: Collection*, 8: 5–15. (In Ukrainian)]
- Adams, M. B. 1994. *The Evolution of Theodosius Dobzhansky: Essays on His Life and Thought in Russia and America*. Princeton University Press, Princeton, 1–262. <https://goo.gl/FYiGqC>
- Korneyev, V. A., N. L. Evenhuis. 2017. The Real Life of Sergei Lesnoy. *Fly Times*. Suppl. 1, 1–60. <https://goo.gl/vxEwRs>
- Paramonov, S. J. 1928. Beiträge zur Monographie der Gattung Exoprosopa. *Zbirnyk Prats Zoolohichnoho Muzeiu*, 4: 1–125. (= *Труди Фізично-Математичного Відділу*, 6 (2): 181–303).
- Paramonov, S. J. 1929. Beiträge zur Monographie einiger Bombyliiden-Gattungen [Diptera]. *Zbirnyk Prats Zoolohichnoho Muzeiu*, 6: 1–160 + I–V. (= *Труди Фізично-Математичного Відділу*, 11 (2): 65–225).
- Paramonov, S. J. 1930. Beiträge zur Monographie der Gattung Cytherea, Anastoechus etc. Bombyliidae (Diptera). *Zbirnyk Prats Zoolohichnoho Muzeiu*, 9: 1–131. (= *Труди Фізично-Математичного Відділу*, 15 (3)).
- Paramonov, S. J. 1931. Beiträge zur Monographic der Bombyliiden-Gattungen Amictus, Lyophaeaba, etc. (Diptera). *Zbirnyk Prats Zoolohichnoho Muzeiu*, 11: 1–218. (= *Труди Природничо-Технічного Відділу ВУАН*, 9).

³⁷ На титулі вказано том «XXIV», в колонтитулі статті — «XXVI».